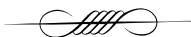

SZŐCS TIBOR

Egy második „tatárjárás”?

A tatár–magyar kapcsolatok a XIII. század második felében

Az 1241–42. évi mongol invázió komoly nyomot hagyott a magyar történelmi tudatban, és az eseményt még ma is sokszor a katasztrófák egyfajta szinonimájaként fogjuk föl. Kevésbé közismert viszont, hogy bő negyven évvel később egy újabb tatár betörés érte az országot, amelyet történetírásunk általában „második tatárjárásnak” nevez. Ha felütjük a magyar krónikás hagyományt magába foglaló valamelyik kódexet (a legismertebb a Képes Krónika), akkor azt látjuk, hogy a két eseményt közel azonos súllyal tárgyalja a szöveghagyomány. „A tatárok első bejövetele” című fejezetben néhány mondatban ecsetelik, hogy 1242-ben a tatároknak nevezett mongolok 500 ezer fegyverrel betörték Magyarországra, és a Sajó folyó mellett legyőzték Bélát, aki a tengerhez menekült. A tatárok három évig maradtak az országban majd mikor kivonultak – mivel az emberek nem tudtak vetni és aratni – többen pusztultak el éhínség, mint a tatár fogság vagy kardok által. Ez a szűkszavú (és sok tekintetben nem is túl pontos) összefoglalás alig érzékelteti, hogy mi játszódott le az országban. Majd öt fejezettel odébb „A tatárok második bejövetele” című részben azt olvashatjuk: „Végül aztán a kunok közül néhányan, akik megmenekültek, a tatárokhoz futottak, s ösztönzésükre a tatárok az Úr ezerkettőszáznyolcvanötödik évében másodszer is behatoltak Magyarországra, és egészen Pestig mindent irgalmatlanul fölperzselték.”¹ Azt viszont bátran kimondhatjuk, hogy a két esemény valójában nem ugyanazon a szinten játszódott le, és az itteni aránytalanságot sokkal inkább a krónikás hagyomány szűkszavúságának kell betudnunk, amely amúgy is mostohaként kezeli a XIII. századot. 1285-ben már nem az a Magyarország állt szembe a keleti betöréssel, mint 1241-ben, és még ennél is nagyobb a két „tatár” erő közti különbség. Hogy megértsük mindezt, néhány szóban vissza kell térni közvetlenül a „nagy” tatár invázió utáni időkre.

A megelőző évek

A történeti szakirodalomban szinte közhelynek számít, hogy a tatárjárás után az országába visszatérő IV. Béla politikáját a tatárok elleni védekezés határozta meg. Ezt az értékelést nagyvonalakban helyesnek kell tartani, még ha újabb sokat finomítottak is a „védekezés” politikájának az értékelésén.² De hogy a kivonuló tatárokkal még számolni kell a jövőben, ez világos volt már csak abból is, hogy az ország keleti része a Kárpátokon túl határos lett az új hatalom nyugati határterületeivel. Ez nem jelentett tényleges közvetlen szomszédságot, hiszen Batu seregeivel a Volga vidékére húzódott vissza (míg testvére, Orda attól is keletebbre), de a legyőzött és széteső Rusz fejedelemség önállóvá váló részfejedelemségeit hagyták maguk mögött, melyek felvonulási terepet és segédhadakat jelenthettek Batuék számára szükség esetén.³ Ezzel párhuzamosan többször is fölmerült az újabb tatár invázió lehetősége, egy kisebb „rémhír” után először 1246-ban. Egy nyugati követ, Johannes de Plano Carpini személyesen is ott tartózkodott az új kán, Güjük 1246-os megválasztásakor,

és leírta, hogy ott zászlót bontottak a nyugat ellen. Kijelölték a sereg vezéreit, és még az útirányt is: „Mint értesültünk róla – írja Carpini – az egyik hadnak Magyarországon keresztül kell behatolnia, a másiknak Lengyelországon át... Három vagy négy éven belül egész Kunorszáig fognak jutni. Kunországból pedig megtámadják majd a fent megnevezett országokat; azt azonban nem tudjuk, vajon közvetlenül a harmadik tél után fognak-e jönni, vagy egy ideig még várnak, hogy rajtaütésükkel annál nagyobb meglepetést keltsenek.”⁴ Hogy a 3–4 éves intervallum csak a követeknek szóló „dezinformáció” volt-e, vagy valódi terv, nem tudjuk, az mindenesetre biztos, hogy Gűjük 1248-as halála miatt a támadásból semmi nem lett.⁵ 1251-re választották meg az új nagykánt, Möngkét, aki szintén halogatta a nagy, nyugat elleni háborút (egy francia szerzetes, Rubruki Willelmus, aki 1254–1255 folyamán tartózkodott a nagykán közelében Karakorumban és a környékén, megjegyzi: „Magyarországra is réges-régen visszatértek volna, de a sámánok nem engedik.”)⁶ A nyugati birodalomrészével csak követek útján érintkező Möngke már nem szorgalmazta olyan erővel a „világ leigázását”, mint elődei, és bár (mint ez a követei üzenetéből látszik) a dzsingiszida büszkeség megmaradt, de egyre inkább áthatották egy ilyen nagy terület fenntartásának a realitásai. Bizonyára ennek felismerése is szerepet játszott a „sámánok” mellett, hogy a nagy nyugati hadjárat ötlete elvileg nem került le a napirendről, de már soha nem valósult meg. Mindezt persze Béla nem tudhatta, így a negyvenes évek vége, ötvenes évek eleje a védelem lassú kiépítésével telt el. A legnagyobb lökést – mint említettük – az 1246-os hadjárat híre adta. Béla házassági politikájában szerepet játszott egy keleti „hídfőállás kiépítése”, ugyanakkor nem kizárólag ezt a célt szolgálhatták az ekkor létesített frigyek (sőt, a Magyarországra menekülő csernyigovi fejedelem, Rosztyiszláv és Béla lánya, Anna közötti házasságot szinte biztosan nem sorolhatjuk ide).⁷ Az egyetlen, ténylegesen a tatár veszély inspirálta házasság fia frigyre lépése volt az országba visszahívott kun vezér lányával. Egy forrásunk, Plano Carpini útijelentésének egy kiegészítése egyenesen úgy tudja: mikor meghozták a követek a tatár szándék híret, „Béla király... annyira megrendült és megfélemedett, hogy királlyá választott fiát a kun király leányához adta, és a lakodalmat nemrég tartották Magyarországon.” A híradás elárulja azt is, hogy a lakodalmon néhány kun előkelő megesküdtött „szokásuk szerint karddal kettévágott kutyára, hogy a magyarok földjét meg fogják védelmezni, úgy mint a király hívei, a tatárok és barbár népek ellen.”⁸ Az akkori politika furcsaságára utal, hogy Béla Boleslaw krakkói fejedelemmel, Rosztyiszláv csernyigovi fejedelemmel és Leoval, a halicsi fejedelem fiával kötött sógorságát igyekezett a tatár politikájával magyarázni a pápának egy vitatott keletű levelében,⁹ Istvánét viszont a kunok könnyebb kereszténységre térítésével igyekezett indokolni. A házasságok ilyenén való beállításának propaganda-ízét jól mutatja, hogy a lengyel Boleslawval való rokoni kapcsolat még 1239-ben, a tatárjárás előtt jött létre.¹⁰ Bélának az elsőszülött fiát kellett „feláldoznia” a szilárd kun szövetség érdekében egy olyan támadás kivédésére, amelyre végül soha nem került sor – ám a lépés mélyreható következményekkel járt történelmünk lefolyására nézve. A kun feleségtől egy félig kunná váló fiú született: a későbbi IV. László király, akinek ideológiai hozzáállása sokban befolyásolta az 1270–80-as évek menetét. Ő lesz a „második tatárjárás” királya, és már a kortársak számára is problémát jelentett a kunok mellett a tatárokhoz való hozzáállása is.

Béla védelmi stratégiája sikeres volt, Magyarország erősödését és magabiztosságát nem csak a nyugati politikája jellemezte, hanem az is, hogy már az ötvenes években kisebb támadó hadjáratra vállalkozott a tatár területeken. Batu kán 1255-ös halála után birodalomrészének élére a testvére, Berke került és az elnyomott rusz fejedelemségek rögtön mozgolódni kezdtek, és Béla is besegített: Boleslawval együtt segédhadakat küldött 1258-ban, melyek Kijevig

nyomultak előre, igaz, a tatár ellentámadás gyorsan megállította e szerény próbálkozást, a bosszú pedig hatalmas volt: a Halicsi fejedelemséget elsöpörték, ura, Danyiil Magyarországra menekült, csakúgy, mint Béla lengyel veje, Boleslaw.¹¹ Viszont a hadjárat vezetőinek nevét érdemes megjegyezni: Nogaj és Telebuga. A két vezér itt került először szembe magyar hadakkal, de nem utoljára: ők lesznek ugyanis az 1285-ös tatár betörés ellenoldalon álló vezérei.

Míndeközben az 1240-es évektől az 1280-as évekig az erőviszonyok alaposan megváltoztak. Möngke nagykán még 1259-ben meghalt, és ez hatalmas változásokat indított el. Az utódját Kublajt 1260-ra sikerült megválasztani, ám – bár Dzsingisz kán unokája volt – ő már leszámolt a nagy hódítások gondolatával, és székhelyét Kínába helyezte át. A nyugati birodalomrészek névleg még elismerték nagykánnak, de ennek már semmilyen realitása nem volt, és erőiket belháborúk kötötték le: Möngke öccse, Hülegü, és Batu utódja, Berke és leszármazottaik majd száz éven át harcoltak egymással a nyugat-ázsiai, iráni steppéken. Mindezek betetőzték a már a XIII. század első felében elkezdődő folyamatot, amely során a „dél-orosz” területek török nyelvű népei (kun, kipcsak, kumán) és a belső-ázsiai mongol mag összeolvadásával létrejöttek a török nyelvű tatár népek, a krími, kazáni vagy a nogaj tatárok.¹² Mindez ugyan nem jelentette azt, hogy Magyarországon úgy érezhették, elmúlt a veszély, de a változásokat jól illusztrálja, hogy 1259-ben, Halics meghódításakor a tatárok már egy szinte szövetségének nevezhető ajánlattal álltak elő: Béla lépjen rokoni kapcsolatba a tatár fejedelemmel. A levélben emlegetett *princeps Tartarorum*, nem világos, hogy pontosan kire utal, legvalószínűbben Berkére, Batu testvérére. A magyar király fia vegye el az ő lányát vagy fordítva, és adjon segédhadakat a tatároknak a keresztények elleni hadjáratához. Cserébe adómentességet, és a megszerzett zsákmány ötödrészét ígérték. Béla az ajánlatot azonnal megírta a pápának és segítségül ezer számszeríjászt kért tőle. Magáról az ajánlatról csak a pápa ránk maradt válaszából értesülünk, ahol összefoglalta a magyar király neki küldött levelének a tartalmát. IV. Sándor pápa óva intette Bélát a pogányokkal való szövetségtől, majd közölte, hogy számszeríjászokat viszont nem tud küldeni.¹³ (A fegyvernemet egyébként nem elsősorban Simon ispán esztergomi sikerei indokolhatták, ez időben általános vélekedés volt Európában, hogy a tatárok félnek az íjaktól és számszeríjaktól, mindezt több, róluk szóló leírás is kiemelte.)¹⁴ Sándor pápa azért kifejtett annyi diplomáciai akciót, hogy néhány nyugati fejedelmet keresztes hadjáratra szólított fel a magyarok ellen készülő tatárok ellenében.¹⁵ A fenyegetés komolyan tűnhetett a kortársak számára, de utólagosan rátekintve az eseményekre, azt kell mondanunk, hogy az éppen önállósodó nyugati birodalomfél (amelyet ők maguk a Dzsocsi-ulusz névvel illettek, Batu apja, Dzsocsi neve után, és csak a XVI. századtól kezdve neveztek Aranyhordának)¹⁶ nem akarta és valószínűleg nem is nagyon merte teljes erővel megtámadni az akkor már újra hatalma delelőjén álló Magyarországot. A kellemetlen szövetségi ajánlatot Béla a követei útján el tudta hárítani komolyabb következmények nélkül.¹⁷ További uralma alatt csak egy 1260-as évek első felében (talán 1261-ben vagy inkább 1263-ban) lezajlott határvillongást tételezhetünk fel. IV. Orbán pápa egy, a kalocsai érsekhez és püspökeihez írt 1263. október 14-i levelében megjegyzi, hogy *„miként kérésetek szomorú tartalmából kiderült számunkra, a mondott tatárok rémképétől még nem szabadulhatatok, mivel ők a veletek határos területeket, miként a ti [határaitokat] is nem sok nappal ezelőtt kegyetlenül elpusztították.”*¹⁸ Az időmegjelölés (nem sok nappal ezelőtt, *a diebus non longe preteritis*) leginkább egy azévi határvillongást takarhat. Ezzel nincs ellentmondásban, hogy István ifjabb király egy egy évvel későbbi, 1264. évi oklevelében megjutalmazza Gyógyi András ispánt, mert az hűséges szolgálatokat tett neki *„vérének ontásával a határokon tartóz-*

kodó tatárok ellen”.¹⁹ Egy kora-újkor szerző, Odoricus Raynaldus viszont 1261-re helyezte az esetet, azt is tudni vélvén, hogy a magyarok kétezret levágtak a tatárok közül.²⁰ Sajnos a más helyeken pontosan adatoló Raynaldus semmilyen forrást nem jelölt meg e helyütt 1694-es munkájában, de talán ugyanerről az eseményről van szó. Erre utalhat, hogy szót ejtett a tatárok házassági-szövetségi ajánlatáról is, amelyet 1263 végén megismételt a tatár vezetés, és amelynek elfogadásával kapcsolatban IV. Orbán pápa is óva intette Bélát és a magyar püspöki kart.²¹ Az biztosan nem állja meg tehát a helyét, hogy az 1260-as évek elején semmilyen kortárs forrás nem említi harcokat a tatárokkal, és valószínű, hogy csak a későbbi szerzők kitalációja lenne mindez.²² Többet viszont nem hallunk komolyabb tatár veszélyről, bár a kapcsolat nem mindig rekedt meg a békés szinten: IV. László 1283. augusztus 20-án kelt oklevelében megjutalmazza László fia Bodát, „*főként testvérének, Egyednek a haláláért, akit, a mi szolgálatunkban eljárván, megöltek a tatárok.*”²³ Hogy mindez mit jelent, nem tudjuk. Talán valamilyen keleti, nem a tatárokhoz irányuló követséget, amely balul sült el Egyed számára, komolyabb összecsapásra ebből nem következethetünk. Ám ezen oklevél idején, az 1270-es, 80-as évekre Magyarországon már nagy változások zajlottak le. Az apjával szemben oly határozott V. István királyként (1270–1272) csak ide-oda sodródott a neki ellentmondó bárói közt, és mikor meghalt, fia tíz évesen még kiskorúnak számított, a hatalmat az 1277-ben tartott rákosi gyűlésen kapta meg hivatalosan. Az országban lassú konszolidáció kezdődött leverve néhány királynak ellenszegülő főurat, és a legnagyobbakkal László alkut kötött. A politikai hatalomba a Csákok és a Gutkeledek jutottak az 1270-es évek végére, és hamarosan sor került a megegyezésre a legnagyobb ellenfélnek számító Kőszegiekkel is.²⁴ A konszolidációt azonban egy nem várt tényező zavarta meg, amely elem közvetve talán már a tatárok betörésével is kapcsolatban áll.

A kunok már az 1240-es évek közepétől jelen voltak az országban. A politikai irányítást kezdetben István ifjabb király gyakorolta fölöttük, aki az apjától a „kunok ura” címet is elnyerte, és akinek az uralkodása alatt a mindenkori nádor a „kunok bírása” címet kapja meg.²⁵ És bár a kunokkal való viszony már a hatvanas években sem volt problémamentes (1266-ban ki akartak vonulni az országból, és Istvánnak az apja által melléadott segédcsapatokkal kellett visszatérésre kényszeríteni őket),²⁶ az igazi bajok azzal kezdődtek, amikor 1279-ben a pápa által Magyarországra küldött legátus, Fülöp belekezdett a kunok térítésébe. Fülöpöt igazából azért küldték, hogy megegyezést teremtsen a király és a Kőszegiek között. Ez sikerült is, ám a legátus úgy érezhette, hogy akad itt még intéznievalója, miután látta, hogy a kunok a kereszténység látszatát sem tartják be, és az ifjú magyar király sem törekszik ez ellen tenni (ne feledjük: már Béla is a könnyebb kereszténységre térítéssel magyarázta a kunok befogadását és a királyi családba való beházasításukat a Szentszék felé, így a legátus által látott kontraszt óriásinak tűnhetett).²⁷ Ezek után furcsa kötélhúzás kezdődött: László nem akarta végrehajtani a legátus által kierőszakolt kun törvényeket, sőt, odáig ment, hogy a kunok kezére adta a pápai küldöttet, az eddigi támogatói viszont – szembefordulva Lászlóval – elfogták a királyt, és kizsarlották Fülöp szabadon engedését. Kibékülésük után a kunok egy része ismét ki akart vonulni az országból, amit László nem tűrhetett, és 1280 őszén fegyveresen ment utánuk, és már a tatárok határvidékein járó kunokat sikerült visszatérésre bírnia. Ezzel a parázs tovább izzott, és szűk két évvel később, 1282 nyarán a kunok nyíltan föllázadtak a magyarok ellen (addigra a pápai legátus már elhagyta az országot), és rabolva, gyűjtogatva, és néhány útjukba eső monostort megtámadva elkezdtek kivonulni innen. A lázadás vezetője Oldimir volt, aki a magyar határvidékeken élő kunok vezetője volt (lehet,

hogy hivatalosan magyar alattvalónak is számított), és talán azonos lehetett Bulgária akkori vezetőjének, Georgi Terternek Aldemir nevű testvérével.²⁸ László az 1282 kora őszén megvívott Hód-tavi csatában leverte a lázadókat, akik részben keletre, a határokon túlra menekültek, az itt maradtak pedig „*úgy meghunyászkodtak, hogy szívük félelmében alig mertek a király szemébe nézni*” – ahogy a kortárs Kézai Simon leírta.²⁹

A tatár betörés eléggé közel esett mindezekhez, a keresztény történetírás pedig nyíltan össze is kapcsolta az amúgy is utált kunok menekülését a tatárok betörésével: „*Végül aztán a kunok közül néhányan, akik megmenekültek, a tatárokhoz futottak, s ösztönzésükre a tatárok az Úr ezerkettőszáznyolcvanötödik évében másodszor is behatoltak Magyarországra*”.³⁰ Hogy a betörés oka tényleg az elűzött vesztes kun csapatok bujtoztatása volt-e, vagy másra vezethető vissza, arra később bővebben visszatérünk, most csak annyit jegyezni meg, hogy ezekben az években a lassan magára találó tatár hatalom befolyása szép lassan elért az országhatárig, és 1284-ben már magyar csapatokkal kellett segíteni Lászlónak a sógorát, a macsói területek élén álló Dragutin Istvánt a tatár csapatok ellen.³¹ Nem sokáig váratott magára, hogy a tatár hadak Magyarországra is behatoljanak.

Az események lefolyása

Ha végignézzük az 1285. évből ránk maradt, hónap-nap keletet is tartalmazó királyi okleveleket, akkor rögtön láthatjuk, hogy nem egyenletesen oszlanak meg. 1285. január 13-ig három hiteles és két hamis oklevelét is ismerjük Lászlónak e szűk két hétből, ám ezután mintha „elvágták” volna. A következő négy hónapot május 4-ig bezárólag egyetlen hiteles és egy hamis, plusz két említésszerűen fennmaradt, de talán erre az időszakra eső oklevele fémjelzi. Május 4-ével aztán megindul a sor, és ezzel együtt 11 oklevele keltezhető erre a hónapra.³² Még teljes forráshiány esetén is sejthetnénk, hogy 1285 első hónapjaiban történt valami, ami miatt a királyi kancellária működése szünetelt. Szerencsére teljes forráshiányról nem beszélhetünk, ugyanakkor az eseményekre vonatkozó híradások eléggé egyoldalúak. Lássuk, miből is építhetjük föl az 1285. évi tatár betörés történetét!

Jó néhány elbeszélő forrásunk is megemlíti az eseményeket. Sajnos a többségük csak a tatár behatolás és távozás tényét rögzíti, nem fukarkodva a jelzőkkel a keresztények legyilkolását vagy a tatárok elpusztulását illetően. Néhány forrásunkban egyedi adatot is találunk, de ezek forrásértéke elég kétes. Mindezzel szemben ott vannak az oklevelek, amelyek egy jogi tényt közölnek, de indoklásul felhozzák a tatár pusztítást, avagy egyes emberek tatárok elleni vitézkedését. Míg elbeszélő forrásaink túl sematikusak, emezek „túl részletesek”, pontosabban: a történéseknek csak egy kicsi morzsáját világítják meg részletekbe menően. Egy, az első tatárjárás kapcsán író Rogeriushoz vagy Spalatói Tamáshoz mérhető nagyobb volumenű összefoglalás hiányzik (tegyük is rögtön hozzá: az események nem is kívántak meg ilyen nagy horderejű megemlékezést). Sajnálatosan, ha a ránk maradt okleveleinket és elbeszélő forrásainkat összegyűjtjük, nem alkotnak egy egységes egészet, inkább csak az elbeszélő források sablonos és sokszor közhelyeszerű vázára rácsöppenthetünk egy-egy apró adatot a betörő ellenség ellen vívott küzdelemről. Ennek ellenére több történészünk is megkísérelte, hogy ezen adatok alapján lineáris „eseménytörténetet” írjon,³³ ám magam most csak az eseménytörténeti témakörök mentén rendszerezném a témára vonatkozó források lehetőleg teljes hányadát. A kép még így is hangsúlyozottan aránytalan lesz és talán

kevésbé „élvezhető”, mint egy saját szavakba öntött történetmesélés esetén, de ezzel talán a rekonstrukció is kevésbé lesz spekulatív.

Forrásaink egy része – mint említettük – csak általános dolgokat közöl a tatárok bejövételéről. Ám szinte mindegyikük közös tulajdonsága, hogy kiemeli: a betörő ellenség nem aratott diadalt. Még a két legszűkebb tudósítás (a *Continuatio Zwetlensis* harmadik eleme és az *Annales Colmarienses maiores*) is arról beszél, hogy „*A tatárok megtámadták Magyarországot, de erővel elűzték őket*”, illetve „*A tatárok Magyarországot háborgatták, és közülük többeket megöltek*”.³⁴ A mantovai évkönyv tudósítása beszél egyedül csak a pusztításról: „*Ugyanebben az évben [ti.: 1285-ben] valamiféle Dávid János, Tarsis, a tatárok és a berekesztett népek királya betört Magyarországra, és annak nagy részét elpusztították.*”³⁵ Az évkönyv forrása egyértelműen Salimbene de Adamo krónikája volt.³⁶ A magyar elbeszélő források közül egyedül a krónikakompozíció említi meg a tatár bejövételt, írásunk legelején idézett terjedelemben és tartalommal (vagyis hogy a tatárok 1285-ben betörték, és egészen Pestig mindent fölperzselték), így a részletekért a külföldi forrásokra kell hagyatkoznunk. A Halics-Volhiniai évkönyv elárulja, hogy a tatár vezérek, Nogai és Telebuga a leigázott rusz fejedelemségek vezetőit, Msztyiszlavot, Leot, Vlagyimirt és Jurijt magával rendelte segédcsapat gyanánt, de Vlagyimir nem is ment velük betegsége okán, és magyar földre törve Leot is elbocsátották.³⁷ Hágókon való átkelésük pontos időpontját is csak külföldi források adják meg. A *Continuatio Vindobonensis* csak annyit említi, hogy „*Az Úr születése után a kunok és tatárok megszállhatatlan sokasággal törtek rá Magyarországra...*”, amely egy nem sokkal karácsony utáni, kora-januári időpontot sejtet, ez elvileg összhangban is állna királyi okleveleink hallgatásával. Az *Annales Augustani minores* mindezt a Gyertyaszentelő Boldogasszony ünnepe, vagyis február 2-a környékére helyezi, megjegyezvén, hogy az egész nagybójt ideje alatt megszállva tartották a földet.³⁸ A nagybójt végét jelentő húsvét 1285-ben március 25-re esett, de a híradást természetesen nem szabad mereven értelmezni. Ha összevetjük ezt azzal, hogy László oklevéladása egész április hónapban is szünetelt (figyelembe véve azt is, hogy a tatár kivonulás után még hetek is eltelhettek, amíg megindulhatott a „rutinszerű” okleveles munka), talán helyesebb, ha április első felében jelölnénk meg a végleges tatár távozás időpontját. Egy tágabb időszak azért is indokolt, mert, mint látni fogjuk, több kisebb portyázó csapatról lehet beszélni, akik különböző időpontokban készültek távozni az országból több-kevesebb (de inkább kevesebb) sikerrel. A betörés helyénél egy kicsit bővebben el kell időzni. Forrásaink között egy abszolút első kézből való információ áll rendelkezésünkre: Benedek, esztergomi prépost esztergomi kanonokokhoz szóló levéltöredéke a tatár kivonulás környékén íródott, és számol be a történekről. Ebben Benedek közli, hogy „*a tatárok végtelen sokasága Erdély felől Pest alá jött*”.³⁹ A levél (esetleg valamilyen más, ugyanilyen hírekre építő forrás) hamar elterjedhetett külföldön, mert az évkönyvek egy jelentős hányada az itt közölt elemeket adja vissza. Így az *Annales Polonorum* negyedik szerkesztése szerint „*A tatárok Magyarország földjére – mint mondják – Erdély felől hatoltak be*”.⁴⁰ Más forrás nem szól a betörés irányáról (a többi évkönyv más elemeket vett át), viszont Benedek híradása elég megbízhatónak tűnik, ugyanis azt írta, hogy a szintén Erdélybe visszavonuló tatárokat megtámadták az ott élő székelyek, vlachok és szászok, és hogy „*ezekkel mi lett, arról még biztosan nem tudok írni*”.⁴¹ Tehát a levele a tatár kivonulás végóráiban íródhatott. Viszont Pauler Gyula (csak utalva rá, hogy azért, mert a tatár sereg kényszerítette az orosz fejedelmeket, köztük a halicsit is, hogy velük menjenek), már azt állította, hogy északról támadtak, és „*azon az úton jöttek, a melyen Bathu kán*”. Ezzel ki nem mondva a Vereckei-hágóban jelölte meg a betörés helyszínét,

amely irány, nem ritkán a hágónév emlegetésével együtt egy gyakran visszatérő elem lett a magyar történetírásban.⁴² Tény viszont, hogy a tatárok több északkeleti megyét is dúltak az országban, és ha végignézzük azokat a megyéket, ahol kimutatható az 1285-ös tatár jelenlét Erdélyen és Pest környékén kívül, akkor négy megyét találunk relatíve biztosra: Sáros, Abaúj, Borsod és Zemplén.⁴³ Az elsőről egy oklevél külön kiemeli, hogy a tatárok „különösen Sáros megyében” pusztítottak sokat.⁴⁴ Ezen négy megye egy tömbben feküdt, az ország északkeleti csücskében, és a kiemelt Sáros Zemplénnel együtt a határon található. És mivel forrásaink megerősítik, hogy a kivonulás Erdélyen keresztül történt, ezért indokolt, hogy tényleg számoljunk egy északi csapattal is az erdélyi mellett. A Halics-Volhíniai Évkönyv szerint a határon kettévált a két hadvezér: „*menvén pedig a megátalkodott és istentelen Noga s vele Telebuga a magyar föld legyőzésére, Noga Brassónak ment, Telebuga pedig a hegyen át vette útját.*”⁴⁵ Az tűnik a legvalószínűbbnek tehát, hogy két irányból érkező betöréssel számoljunk, és logikus is, hogy a két fővezér két, egymástól függetlenül mozgó sereget vezessen: Nogaj katonái Erdély felől, Telebuga pedig Sáros, vagy inkább a még éppen Halicssal határos Zemplén megye irányából törtek rá az országra (már amennyiben az orosz évkönyv helyesen őrizte meg ennek az emlékezetét). Egyébként Nogaj és Telebuga serege 1287 telén Kis-Lengyelországba vezetett hadjárata idején ugyancsak kettévált és külön dúlták a vidéket.⁴⁶ A Vereckei-hágó valamivel keletebbre fekszik e megyecsoporttól, és mivel azokon a részekén nem igazolható a tatár jelenlét, ezért ezt a helyszínt óvatosan elvetnénk, a kétirányú betörést Erdélyben és az ország északi részében megjelölve. Tegyük rögtön hozzá: nagyon gyér az erre vonatkozó anyag, hiszen a későbbi jutalmazó oklevelek általában csak az ellenséggel szembeni hősiességet ecsetelik, és ritkán kötik helyszínhez a tettet. Viszont az északabbi betörési irány indokolná, hogy miért Sáros megyében és környékén volt a legintenzívebb a tatár jelenlét.

A behatoló csapatok nem lehettek túl sokan, de a kortársak rögtön belekezdték a számok dramatizálásába. A már említett Benedek esztergomi prépost levelében még nem tudta, hogy az Erdélybe visszavonulókkal mi lett, „*azt azonban valósággal tudom – írja – hogy kétszázezer jól fegyverzett tatár támadta meg, az asszonyokat, gyermekeket nem számítva, Magyarországot, hogy elfoglalja.*”⁴⁷ A bőven eltúlzott 200 ezres létszám, és a magukkal hozott családokról szóló hírek egy olyan invázió rémét keltették föl, amely során a tatárok el akarják foglalni az országot. Nyugatra is ilyesfajta hírek kerültek, az Osztrák Rímes Krónika szerint „*az a riasztó hír kelt szárnyra Magyarország felől, hogy a tatárok nagy sereggel útra keltek országukból. Táboruk hosszát tíz mérföldre becsülték. Gondosan kikémlelték a szélességét is, ezt hat mérföldnek találták. Fennem hangoztatják, hogy nincs szándékukban megállni a Rajna menti Kölnig, s onnan erőszakkal el akarják hurcolni Keletre a hazájukba azt a három királyt, akik a maguk testi valójában ott vannak Kölnben.*” A krónika írója azt is hozzátette, hogy mikor elkezdtek benyomulni Magyarországra, és az elővéddel a magyarok csatára keltek, akkor az ellenség hadereje „*olyan hosszúra nyúlt, hogy akik hátul voltak, két napig semmit sem tudtak arról, hogy elől már folyik a csata.*”⁴⁸ A Salzburgi Krónika (Chronicon Salisburgense) is úgy tudta, hogy „*a táboruk mérete 10 mérföld hosszú, és 6 mérföld széles volt.*”⁴⁹ A legkevésbé túlzó létszámot az Altaichi évkönyvek első, Hermann apát által készített folytatása tartalmazza: „*azt mondják, hogy a hadseregükkel tizenegyezer ember támadott.*”⁵⁰ Több adat nem áll rendelkezésünkre, de abból, hogy az egymástól elszigetelt kisebb magyar csapatok is gyors győzelmeket tudnak aratni a tatárokon, szinte biztos, hogy még ez is jóval magasabb a valós létszámmal.

A két fővezér által vezetett sereg elkezdte az útjába eső területek dúlását. Elég nehéz

felmérni az általuk okozott kár mértékét, hiszen az elbeszélő forrásaink a sereg létszámához mérve dramatizálják a pusztítást is. A magyar krónikás hagyomány szerint „*egészen Pestig mindent irgalmatlanul fölperzselték*”. Benedek már többször idézett levelében kissé visszafogottabban azt írja, hogy „*a nemesekből és a fegyveresekből csak igen keveset voltak képesek megölni, azonban az alacsonybbrendűekből, azaz a parasztokból, a gyengékből meg a betegekől jó hétézret kardélre hánytak, a tatárokból viszont a magyarok és más magyarországiak egyes ütközetekben mintegy huszonhatezret öltek meg*”.⁵¹ Több elbeszélés, oklevél megelégszik azzal, hogy „sok”, „számtalan”, „végtelen sok” embert öltek meg a tatárok.⁵² Néhány konkrétum az okleveleinkből derül ki. Erdélyben felégették Mikud bán várát, mert a „tordaaknai” hospesek („*hospitibus nostris de Thorda Akna*”, amely Tordát takarja) panaszkodtak, hogy az ott őrzött kiváltságleveleik is elégték.⁵³ Mikud bán birtokai Torda megyében, Torda város közelében feküdtek, és vára maga a tordai vár lehetett, amit felégttek a tatárok.⁵⁴ Nem jártak jobban a désaknai királyi hospesek sem, az ő kiváltságaik is „elvesztek” a tatár betörés folyamán.⁵⁵ A tatárok azt a helyszínt is feldúlták tehát, ahol ezeket az okleveleket őrizték, több privilégiumot is megsemmisítve. Beszterce környékét is alaposan felprédálhatták, mivel László még az adójuk 2/3-ad részét is elengedte a besztercei polgároknak, mivel „*többségük a tatárok pusztításai és gyújtogatásai révén tönkrement és elszegényedett*”.⁵⁶ Nemcsak Erdélyből, hanem az ország északkeleti régiójából is rendelkezésünkre áll néhány konkrét adat. Egy már fentebb említett hamis, de lehetséges, hogy ezen a ponton valós hagyományt őrző oklevél szerint feldúlták a sárospataki domonkos kolostort, ahol bizonyos okleveleket őriztek. „*És ugyanezen oklevelek, vagyis okiratok a Domokosok pataki egyházában a tatárok miatt elégték, és a javaikat ötszáz márka értékben elvitték, és Jakab pataki plébánost, a testvérüket, a mondott dajka fiát, a mondott oklevelek örét ugyanezen tatárok a fogságukba hurcolták el*”.⁵⁷ Pont az elégett oklevelek tartalma volt az 1325 és 1346 közötti hamisítás tárgya. Ám ehhez nem kötődő elemként van jelen, hogy Patakon az említett dajka fia Jakab volt a plébános, akit a tatárok fogolyként hurcoltak el, így ezt az elemet a családi emlékezet egy XIV. század első felében még élő lecsapódásának is tarthatjuk.⁵⁸ Szintén fogságba ejtették Lőrinc fia Jánost, akinek a testvére egy 1287-ben nyélbe ütött földeladás kapcsán kikötötte, hogy ha János netán visszatérne a tatárok fogságából, és a saját földdarabja ügyében pert indítana, a testvére a saját költségén védelmezi a vevőket.⁵⁹ A nagyon kevés nevesíthető halálos áldozatok egyike pedig a Borsod megyei Boldva település egyik birtokosa, Dethmar fia Detmar, akit „*a tatárok a háza mellett a berekben megöltek*”.⁶⁰ Nem tudjuk helyhez kötni egy külföldi forrásunk, Salimbene de Adamo krónikájának azon adatát, amely egy meg nem nevezett domonkos kolostor földulásáról tudósít. Említve a tatár betörést, hozzáteszi: „*És ezen hadjárat alatt egy helyen a domonkosos rendiek közül mindenkit megöltek, kivéve kettőt, akik egy rejtékhelyre menekültek*”.⁶¹ A ferences Salimbene közvetlen kortársnak mondható, 1287 körül fejezte be krónikáját, vonatkozó adatai mégis óvatosan kezelendők, szerinte a magyarok és a tatárok ezután békét kötöttek, és közli a tatár „király” magyarokhoz írt levelét, amelynek semmilyen különösebb forrásértéket nem lehet tulajdonítani.⁶²

A pusztítás mellett jóval több forrásunk tárgyalja azokat a hőstetteket, amelyeket a magyar ellenállás hívott életre. Bár azt nem szabad elfelejtenünk, hogy jutalmazó oklevél kizárólag a hősiességről készült, így a kép elsőre egyoldalúnak tűnhet, ám ha az elbeszélő forrásaink híradásait is ide vesszük, akkor egyértelműen látszik, hogy ez a betörés tatár szemszögből nézve nem volt egy sikertörténet. Az elbeszélő források szinte egyöntetű eleme ugyanis, hogy a tatárokat a magyarok, illetve a rossz időjárás alaposan megtizedelték, és alig

tudtak kimenekülni az országból. Az események utolsó szakaszában író Benedek prépost úgy tudta, hogy az ellenség által kardélre hányt 7 ezer közemberrel szemben „a magyarok és más magyarországiak egyes ütközetekben mintegy huszonhatezret öltek meg, és most a tatárok, hogy a magyarok keze közül kiszabadulhassanak, Erdélybe vonultak vissza, de a székelyek, a vlachok, meg a szászok minden útjukat bevágták és eltorlaszolták, és ezért életveszélybe kerülvén táborot bontani kényszerültek. Hogy ezekkel mi lett, arról még biztosat nem tudok írni.”⁶³ A külföldi források egy része szintén úgy tudta, hogy a magyarok teljesen leszámoltak az ellenséggel („erővel elűzték őket”, „közülük [a magyarok] többeket megsemmisítettek”. „Végül Magyarország főemberei lényegében az egész hadseregüket megsemmisítették”. „A tatárok, miután sokaságuk legnagyobb részét megölték, visszavonultak”).⁶⁴ Am megjelenik egy másik motívum is, amely már az isteni beavatkozásnak is szerepet tulajdonít: „Krisztus, a keresztények védelmezője nagy éhséget és betegséget támasztott közöttük [ti: a tatárok között], amit mikor meghallottak az erdélyiek, Istenre bízva a győzelmet, azt mondták: »jobb kard által elveszni, mint az éhségtől várainkban és városainkban elpusztulni a tatárok miatt!«. A fogadkozást tett követte. Ahogy meghallották a tatárok, hogy a keresztények bekerítették őket, belőlük [ti.: a keresztény foglyokból] mintegy gyűrűt formáltak, hogy látván a keresztények szánakozzanak testvéreiken, és miattuk a pogányokat ne vegyék körbe, hogy harcoljanak velük. Am a keresztények azt mondták: »Jobb nélkülözni a mieink közül mindenkit, ne hogy meghaljunk hasonlóan velük«, és azután Isten segítségével felülkerekedtek a pogányokon, és a foglyokat kiszabadítván nagy örömmel visszatértek a saját hazájukba.”⁶⁵ Más helyen az isteni segítség az időjárás formájában jelenik meg: „Végül azonban a lakosok Erdély környékén csúfosan megfutamították őket [ti: a tatárokat], és legtöbbször megölték. Azon kevesen, akik el tudtak menekülni és az erdős hegyekben és völgyekben bujkáltak, csaknem mindannyian ott veszték isteni végzés következtében. Az Úr ugyanis, aki mindig segíti a benne hívőket, felhőket és hatalmas esőket küldött rájuk. A felhőszakadás akkora árvizet okozott, hogy csaknem mindannyian megfulladtak, és csak kevesen menekültek meg.”⁶⁶ Az Osztrák Rímes Krónika hasonló motívumot közöl a maga anekdotázó, túlzásokkal megtűzdelt stílusában. A magyarok csatába keveredtek a benyomuló tatárok hatalmas hadoszlopával (az első és a hátulso részek között két napnyi távolság volt). „Egy egész nap és éjen át kínlódtak a viaskodással. Számolatlanul heverték ott az elesettek. Akiket pedig elűzték, azok csapatai eljutottak a Havasig. Itt azonban ismét megmutatta jóságát a kereszténységet oltalmazó Isten... Olyan jéges-havas vihar kerekedett, hogy a tatároknak igazán elégük lett belőle. A jégeső leverte őket a lábukról, s a fagy következtében is annyian oda-veszték közülük, hogy alig századrészüket vitte el nagy üggyel-bajjal az irháját. A magyarok nagy hálával adóztak Istennek azért, hogy ilyen jóságos és kegyes volt hozzájuk.”⁶⁷ Az isteni büntetés motívuma odáig fejlődik, hogy az Altaichi évkönyvek Hermann apát általi folytatásában már szinte csak az pusztítja el az ellenséget, a magyarok mellékszereplőkké válnak: „Akik [ti: tatárok] végül nem emberi segítséggel, hanem isteni ítélet révén pusztultak el. Ugyanis oly nagy mennyiségben tört rájuk a jégeső, hó és eső, hogy nem voltak képesek elhagyni helyüket, és így a körülöttük lévő keresztények legyilkolták őket, és az igazak elvitték az istentelenek zsákmányát.”⁶⁸ Mindezek mellett sem tulajdoníthatjuk a nehéz időjárásra való hivatkozást pusztá toposznak, mert az ezektől teljesen független Halics-Volhíniai Évkönyv is hasonló nehézségekről tud: „... Telebuga pedig a hegyen át vette útját, s a mit három napon megjárhatott az ember, ott ő 30 napig bolyongott az Isten haragjától úzva a hegyek között, és kitört az éhség közöttük, úgy, hogy emberbússal kezdtek táplálkozni, azután maguk is kezdtek hullani és hibetetlen sokan veszték oda. Szemtanuk mondták, hogy százezer halott volt, az istentelen Telebuga gyalog jött vissza, a nejét egy rossz gebén vezetve, úgy csúffá tette őt az Isten.”⁶⁹ Az évkönyv tulajdonképpen úgy ábrázolja

az eseményeket, hogy a tatárok be sem tudtak törni az országba, hanem már a szétválás után a behatoláskor eltévedtek a hegyekben, és Telebuga alig tudott kikeveredni onnan. Ez nyilván az évkönyv keleti szemléletéből adódik: számukra csak a Kárpátok felé haladó, ott szétváló, majd később onnan nagy ügyel-bajjal kikeveredő tatár sereg volt érzékelhető, a magyarországi „kalandozás” nem. Bár forrásunk nem beszél az időjárásról, csak az éhségről, az évszakhoz (március–április) képest nem elképzelhetetlen, hogy a magas hegyi utakon esővel, havas esővel, hóval keljen szembenézni a távozóknak, azt viszont ne felejtjük el, hogy gyakori toposznak számít, hogy a pogányokat (jég-) esővel, vagy valamilyen más időjárási jelenséggel bünteti az Isten.⁷⁰ Valószínűleg a tényleges időjárási nehézségeket nagyíthatták föl egyes szerzők, égi ítéletnek tartva a pogány tatárok viszontagságait.

Az országból távozóknak viszont nem az időjárás volt az egyetlen bajuk. Okleveleink ismét csak részletesebb képet adnak a magyarországi ellenállásról és ellentámadásokról, amely jól láthatóan nem csak kivonuláskor érte a tatárokat, hanem folyamatosan. Az ország északi részéről betörő portyázók legtöbbször nevesített ellenfelei Aba nembeli György ispán fiai: Péter ispán, és Ivánka (Jovánka) voltak. László már egy 1285-ben, szeptember után kiadott oklevelében említi, hogy *„mikor a tatárok álnok népe országunkba ellenségesen betört, pusztításokat, rombolásokat, gyűjtogatásokat és számtalan ártalmas dolgot vittek véghez országunk végigdúlása közben, ugyanezen Péter és Jovánka ispánok országunk koronája iránti hűségből és országunk lakosainak védelmében ugyanezen tatárok ellen csatába bocsátkoztak, ahol ugyanezen Jovánka a mondott tatároktól halálos sebeket szerezvén bevégezte utolsó napját.”*⁷¹ Mindezekért Péter megkapta adományul a Sáros megyében lévő Veresalma nevű földet. A gond csak annyi volt, hogy néhány hónappal korábban László ugyanezt a földet már eladományozta valaki másnak is. A föld körül komolyabb vetélkedés kezdődött, ez pedig újabb okleveleket eredményezett. 1288-ban László két oklevelet is kibocsátott a föld ügyében, és az egyikben lényegében szó szerint megismételte Péter és Jovánka hőstettét indoklásként.⁷² Ugyanekkor László egy Zsidópatak nevű Sáros megyei földet is odaadományozott Péter abaújvári ispánnak. Az erről szóló oklevél narrációjából kicsivel többet is megtudhatunk: *„Továbbá, mikor az álnok tatár nép teljes sokaságával hatolt be országunkba nagy erővel pusztítva országunk minden részén, de különösen Sáros megyében gyűjtogatások és rablások végtelen sorát vitték véghez irtalmatlanul, ugyanezen Péter ispán, együtt edestestvérével, Jovánkával, vitézséget vitézségre halmozva az összegyűjtött embereivel ellenük [ti: a tatárok ellen] rohanván, ugyanővelük csatába bocsátkozott, közülük sokakat megölve, az összes foglyot, akiket ők hurcoltak fogolyként el, a győzelem jeleként kiszabadította. Amely csatában pedig az említett Jovánkát, a mondott Péter ispán testvérét, azok [ti: a tatárok] megölték.”*⁷³ Péter és Jovánka az Aba nemzetség Somosi ágához tartozott, és Péter majdnem húsz évvel túlélte testvérét: 1304-ig viselte az újvári ispáni címet.⁷⁴ Az Aba nemzetség más tagjai is harcoltak a tatárok ellen. Aba Amádé nádor 1290-es, már III. András általi megjutalmazásakor nem felejtették el belevenni az oklevélbe, hogy *„midőn a hamis hitű tatár nép teljes haderejével betört Magyarországra... a nevezett Amádé nádor szembezállt velük, számosat kardélre hányt közülük, igen sok foglyot kiszabadított, és győzelme jeléül elküldte ezen álnok nép tíz vezérének a fejét is az említett László királynak.”*⁷⁵ Aba Amádé vitézkedésének a helyszíne bizonytalan, 1285 késő telén, kora tavaszán a nádor Kószegi Miklós, általában az Abák és személyesen Amádé nagy ellenfele volt (ő maga az oklevél kibocsátásának idején, 1290-ben viselte ezt a tiszteletet), így nem tartózkodhatott – hivatalából adódóan – bárhol az országban a betörés idején. Mivel a király közvetlen környezetében sem lehetett (hiszen elküldte neki a levágott tatár fejeket), talán a családi birtokaira gyanakodhatunk az ország

északkeleti részén, abban a régióban, ahol Péterék is küzdöttek.⁷⁶ A fejek küldözgetése jó alkalom lehetett a számára, hogy biztosítsa Lászlónak hűségét addig is, amíg ellenfelei viselik a komolyabb közhivatalokat. De nem csak ő tartotta a kapcsolatot Lászlóval: Konrád fia Sebestyén „akkor, mikor ugyanezen tatárok Magyarországot ellenségesen lerohanták, velük harcba bocsátkozott súlyos sebeket szenvedvén, és e csatában három tatárt elfogván a győzelmét jelentette be királyi felségünknek”⁷⁷ László király követek útján tartotta a kapcsolatot az ország többi részével, egyiküket név szerint is ismerjük: Talpas Tamás mester, a király hű embere. László jutalmazó oklevele sok egyéb mellett felsorolja azt is, hogy „a hitszegő tatár nép betört országunkba, és mi ezt a Tamás mestert követségbe küldtük Visegradra, visszatérés közben a tatároktól sebesülést szenvedett.”⁷⁸ Ez utóbbi események éppúgy nem köthetők helyszínhez, ahogyan Csépan és Iváncs királyi jobbágyok tette sem: „azon időben, amikor a tatárok... országunkat zsarnoki vadsággal lerohanták, ugyanezen Csépan és Iváncs híven és alázatosan serénykedett királyi felségünk koronájának védelmében, több alkalommal a szerencsére bízva magukat, nem féltve sem a testi épségüket sem a halált, a tatárok ellen vitézül küzdöttek vériük erős hullajtásával.”⁷⁹ Bár a szöveg ez előtt még más tettet is felsorol, a tatárok elleni küzdelem lehetett a döntő ok a jutalmazáshoz, hiszen László nem sokkal az események után, 1285. július 18-án bocsátotta ki ezt az oklevelet, amelyben Csépan és Iváncsot rokonaikkal együtt a királyi serviensek, azaz köznemesek közé emelte. Szintén a tatárbetörés évében kelt László feleségének, a Magyarországon Erzsébetnek hívott Izabella királynénak az oklevele. Ebből megtudjuk, hogy ő a budai várban vészelt át az eseményeket udvartartásával egyetemben. Onnan figyelte, hogy Sándor ispán két fia, Jakó és Gergely „mikor a tatároktól való félelem miatt a budai várba voltunk bezárkózva hűséges báróinkkal és udvarunk ifjaival és a budai polgárokkal együtt, felségünk szeme láttára rárontottak a tatárokra, az országunk fő ellenségeire, a halál veszedelmétől mit sem félve”⁸⁰ A fiak életben maradtak, és megkapták a királynétól a Tolna megyei Székely nevű birtokot. Ez az oklevél egyébként igazolja a krónika azon többször idézett híradását, hogy egyes tatár csapatok egészen Pestig eljutottak. A pesti viszonyokra még egy oklevelünk fényt derít. Lodomér esztergomi érsek 1285. június 14-én kelt ítéletlevelében azon méltatlankodik, hogy „a pesti és jenői hajósok a vitelbér vagyis a vám harmadrészét... ezidáig békésen kifizették, ... most a lázadás és gőg szelleme szerint, mivel a tatárok jelenlegi betöréséből fakadó nagy gazdagság őket örültségre juttatta, az élő Isten kiállhatatlan gyűlölségére, a Budai egyház kárára és súlyos jogtalanságára illetéktelenül és jogtalan módon megtagadták neki a viteldíj vagy vám fentebb említett harmadrészét odaadni és kifizetni.”⁸¹ A negatív jelzőkkel később sem fukarkodó érseki oklevél kötelezte a hajósokat az óbudai egyháznak járó harmad kifizetésére, amely, mivel meggazdagodó hajósokról beszél, minden túlzás ellenére sem lehetett kevés. Csak ebből a pár szavas megjegyzésből következtethetünk arra, hogy a tatárveszély hírére milyen nagy mértékben növekedhetett meg a révészek munkája (és bevétele), miután Pest környékéről nagy hirtelen mindenki át akart kelni a Duna tulsó partjára, és feltételezhetjük, hogy ez az ország egyéb dunai révjeinél sem volt másképpen.

Szintén nem köthető helyhez Benke fiai: Miklós, Fülöp és Jakab küzdelmeinek a színhelye. László annyit említ róluk, hogy „amikor a hitszegő tatár nép betört országunkba... az említett Benke fiai e tatár nép dübével szembeszálltak, és nem félve rábízní magukat és vagyonukat a forgandó szerencsére, megküzdöttek a tatárokkal... úgy, hogy abban a küzdelemben életveszélyes sebeket kaptak, és végtagjaink megcsonkítását szenvedték el, eme végtagcsonkításnak nyilvánvaló jelei vannak és szembetűnnek.”⁸² A legrészletesebb leírást az ország északkeleti részén folyó csetepatékról Simon fia György, László régi és kipróbált híve kapcsán ismerjük. Személye

azért érdekes, mert egyszerre van oklevelünk a királytól, ahol jellemzik György hőstetteit, és tőle magától is, amelyben a saját szemszögéből számol be az általa vívott harcokról. László ezt írja: „*amikor a hitszegő és megszámlálhatatlan tömegű tatár nép... országunkra támadt, e György mester maga mellé véve rokonainak, társainak és barátainak hasznavehető segédcapatait, több alkalommal ismételten hatékonyan és dicsőretet érdemlő módon küzdött meg ezen tatárokkal hazánk védelmében és irántunk való hűségének bizonyosságául úgy, hogy rokonai és szerviensei sok súlyos sérülést szenvedtek, illetve meghaltak és igyekezetével országunk lakói közül sok foglyot kiszabadított a tatárok fogságából, továbbá győzelme jeléül szokás szerint sok tatár fejét elküldte hozzánk.*”⁸³ György mindezért és egyéb (majd még említett) szolgálataiért 1288-ban királyi jutalomban részesült. 10 évvel később, 1298. augusztus 31-én kelt oklevelében már ő osztott jutalmat egyik hívének, Hipolit fia Tamás ispánnak, többek között azért, mert „*a tatárjárás idején szintén az ő [ti: Tamás] oltalma révén szabadítottak ki és menekítettek meg ugyanezen a hegyen [a Sáros megyei Tarkón] sok, tatárok által elfogott keresztényt. Továbbá ugyanekkor, tudniillik a tatárjárás idején atyai testvéreinkkel, barátainkkal és társainkkal Regéc alatt ugyanezen tatárokkal harcoltunk, leestünk a lóról, és e Tamás az ő lovát átadta nekünk, és így a halálos veszedelmet elkerültük.*”⁸⁴

A biztosan erdélyi csatározásokhoz köthető okleveleink száma ehhez képest meglepően csekély, összesen három darab, ami annak fényében meglepő, hogy az elbeszélő híradások Erdélyt jelölték meg a visszavonulók nagy megsemmisülésének helyszínéül, az időjárás mellett az ott lakókra is kitérve. Az egyik ilyen „biztosan” Erdélyhez köthető adat is inkább csak nagyon valószínű, mert a benne szereplő személyek mind oda köthetőek: Meggyes fia: Péter és Miklós, akik Küküllő megyében voltak birtokosok, illetve Borsa nembeli Loránd, erdélyi vajda. Az oklevél szerint „*amikor a tatárok hitszegő népe országunkat feldúlta... és ezek a tatárok királyságunk javaival megrakodva övéikhez akartak visszatérni, Loránd erdélyi vajdával, szeretett híviinkkel együtt... vériük hullatásával harcolva számunkra hűségesen és odaadóan bizonyítottak.*”⁸⁵ A másik, aranyosi székelyeknek adott oklevél egészen pontosan megjelöli a harcok helyszínét Torockó várában. „*Amikor a hitszegő tatár nép királyságunkat ellenségesen és kegyetlenül megtámadta, országunk igen nagy részét szörnyű pusztításokkal és zsákmányolással végigdúlta, és országunk lakóinak végtelen sokaságát kegyetlen rabságba hurcolta el, és ezek a tatárok királyságunk értékes zsákmányaival és javaival megrakodva tértek haza, az említett székelyek e tatárok dühödt támadásával Torockó vára alatt hősiezen szembeszálltak, hogy kiszabadítsák honfitársaikat, és abban az összecsapásban több mint ezer embert szabadítottak ki a tatárok keserves és szörnyű fogságából.*”⁸⁶ Benedek prépost levelét már idéztük, amelyben azt írta: „*a tatárok, hogy a magyarok keze közül kiszabadulhassanak, Erdélybe vonultak vissza, de a székelyek, a vlachok, meg a szászok minden útjukat bevágták és eltorlaszolták, és ezért életveszélybe kerülvén tábort bontani kényyszerültek.*”⁸⁷ Feltűnő egyébként, hogy míg az ország többi részén lezajlott harcok kapcsán csak a betörő tatárokról beszélnek, addig mindhárom Erdélyt említő forrásunk kiemeli, hogy már távozni szándékoztak Erdélyen át, így biztosak lehetünk abban, hogy ezt a területet jelölték meg kivonulási útvonalként. Azt, hogy László hol tartózkodott a betörés folyamán, nem tudjuk,⁸⁸ és arra sincsen adatunk, hogy maga személyesen részt vett volna a harcokban.

A forrásokból a következő kép bontakozik ki: a tatár seregek a Benedek által is emlegetett Nogaj és Telebuga vezérlete alatt valószínűleg két irányból törtek be az országba, Erdélyen és az Északi-Kárpátokon át. Bár mind Benedek prépost, mind a Halics-Volhíniai Évkönyv említi, hogy a családjukat is magukkal hozták (az utóbbi forrásunk csak Telebuga

feleségéről beszél), inkább csak egy rablóportyának kell tartanunk a betörést, mintsem valami állandó foglalást megalapozó inváziós kísérletnek. A csapatok gyorsan és egymástól függetlenül fosztogatni kezdték az útjukba eső falvakat, településeket, sok foglyot is ejtve (mindez az események portya-jellegét erősíti). Ám az, ami az ország belpolitikai életére oly kedvezőtlenül hatott, a királyi hatalommal párhuzamos számtalan kis bárói uralmi mag fölépülése, az most pozitívként jelentkezett: különösebb központi irányítás nélkül azonnal aktivizálódtak a királyi szolgálatában álló, és nem álló csapatok. Ezzel a steppei harcmodor egyik legfontosabb előnyét törték derékba, a portyázók szinte követhetetlenül gyors mozgását, amellyel szemben egy erős központi hatalom is csak lassan tudott egyetlen nagyobb sereget felvonultatni. A magyarok úgy tűnik teljes sikerrel morzszolták föl apránként az ellenséget, amely néhány hónap elteltével, március vége felé Erdélyen keresztül próbált kijutni az országból. Hogy a két csapat egyesült-e, vagy az északkelet felől érkezők ugyanabba az irányba tértek vissza, nem tudni. Mindenesetre abba az irányba történő távozásról egyetlen forrásunk sem tud, csak Erdélyt emlegetik. Távozásuk közben a magyarok és más, erdélyi nemzetiségek folyamatos rajtaütésekkel zaklatták a foglyok miatt lelassult tatárokat, elzárva az erdélyi hágókat, amelyekben távozhattak volna. Így csapataik a hegyeken próbáltak átvágni, ahol az esős kora-tavaszi időjárás következtében sokan életüket veszítették. Az viszont tény, hogy a két fővezérnek sikerült megmenekülnie (bár az orosz évkönyv szerint eléggé dicstelenül, „*Telebuga gyalog jött vissza, a nejét egy rossz gebén vezetve*”), és a foglyok és minden bizonnyal a zsákmány egy részét is sikerült magukkal vinniük.

A betörés okai – a király felelőssége

Fentebb már utaltam arra, hogy az eseményeket leginkább egy jól megszervezett és – tatár szemszögből – nem túl jól sikerült rablóportyának tekintem. Am ezzel a magyar történetírás nem ért mindig egyet, és a király felelősségét boncolgatván történeiszekink egy része nyíltan megvádolja azzal, hogy ő maga hívta be az országba a tatár csapatokat.⁸⁹ A vád jogosságát illetően lássuk először is a kortárs véleményeket! Honorius pápa 1287. március 12-i levelében komoly intést írt Lászlónak a keresztény hit megtartásáról. „*Azt mondják rólad – írta – a keresztény vallást elhanyagolva, vagy inkább elvetve, az isteni név gyalázatára tatárokkal, szaracénokkal, nyögérekkel és pogányokkal veszedelmes kapcsolatot tartasz fenn, különösen a nyögérek életmódját fogadta el.*”⁹⁰ Egy évvel később, 1288. május 8-án Lodomér esztergomi érsek már odáig ment egy pápához írt levelében, hogy a szentatya hirdessen keresztes hadjáratot – ahogy fogalmazott: „*László úr Isten kegyelméből, vagy inkább isteni türelemből... Magyarország kiváló királya*” ellen. Lodomér szerint László „*nyilván hirdeti, hogy a tatárokkal összehozott, és maga is olyan lett, mint a tatár*”. A király fogságba ejtését pedig eképpen indokolta: „*Magát a királyt ugyanezen időben, nehogy egész országának kegyetlen végveszedelmét szerezze azáltal, hogy a tatárokat, kikhez mindig is húzott és ma is hozzájuk szít, kárhuzatos igyekezetével behozza, e gyalázatos szándék végrehajtásában az egész ország tanácsából való bárók testében megakadályozták.*” Miután pedig – folytatta Lodomér érsek a levelét – a király kiszabadult, hozzá jött Esztergomba, hogy megesküdjék „*az általam szerzett cikke-lyekere.*” „*Mindenekelőtt hogy a tatár hitetlenséggel való nyilvános vagy titkos szövetekezéstől és barátkozástól magát szívből távol tartja, sem pedig a tatárokhöz... követséget semmi alkalommal nem küld.*” A levélben további pontokat is említenek, de úgy tűnik, akkor a tatárbarátság

megszüntetése volt a legfontosabb, amelyben olyan radikális eszközöket is igénybe vettek, mint a tőlük való teljes diplomáciai elszigetelődés, nehogy László kapcsolatba léphessen velük (Lodomér hozzátette azt is, hogy nyíltan minden keresztényt eretneknek nyilvánított, aki a tatárokhoz megy követésbe, ezzel is lelki visszatartó erőt képezve, nehogy László a hátuk mögött mégis követeket küldjön). Ám az evangéliumra és a szent kereszt fájára tett királyi eskü nem volt tartós Lodomér szerint. Mikor egy ízben megrótták a királyt, ő azzal fenyegetőzött: „Az esztergomi érsektől, monda, és az alája rendelt püspököktől elkezdvén, ezt az egész fajzatot tatár kardokkal fogom kiirtani, mind egész Rómáig”. A levélben ezután is visszatérő elem maradt, hogy az érsek próbálta inteni a királyt, hogy az országát a tatároknak alá ne vesse, a királyi várakat a nyögéereinek, szerecsenjeinek és főként a tatároknak át ne adja. A levél lezárásaként Lodomér, mivelhogy a király továbbra is arra törekszik, hogy behozza a „tatár barbárságot”, azt kéri a pápától: „az apostoli vigasztalás egyéb orvosságzerei között pedig a tatárok, de maga a király ellen is, ki a tatár szövetség aljasságában makacsul kitart... az életadó kereszt igéjét meghirdettesse.”⁹¹ Lodomérnak egy másik levelét is ismerjük, amelynek a kelte közel lehet a fentihez (valószínűleg 1288-ból való), és az erdélyi papságnak panaszkodott Lászlóról. Ebben a főntebb is hangoztatott vádak mellett azt is állítja az érsek: „fennen vallja [a király], hogy a tatárokkal szövetségben van, s hogy maga is tatár. Vajon nem tudátok, hogy előbb mondott esküvéseinek megszégése után hány követet küldött a tatárokhoz, hogy Nogol leányának mint menyasszonyának gyűrűjét küldötte, híriül adván neki és mondván, hogy eme gyűrű által egész Magyarország királynéjává lett, és biztonságosan tehet immár az egész országban mindent, mi csak tetszésére van.” Majd László további bűneinek ecsetelése után közölte az erdélyiekkel, hogy minden tatárokhoz igyekvőt kiközösített, és felszólította őket, hogy az összes követet, aki átutazik területükön a tatárokhoz „hathatósan akadályozzák, s ha másként őket akadályozni nem tudják, rabtartó bilincsbe vessék.”⁹² Az 1280-as évek végén tehát úgy tűnik, hogy az egyháznak komoly problémát jelentő király magatartásában a „tatár kártya” is szerephez jutott a vádak, vagy akár a valóság szintjén is, ám olyan kvázi-kortárs forrást nem találunk, amely az 1285-ös betörést teljesen egyértelműen Lászlóhoz kötötte volna. A Krónika szerint az elmenekülő kunok biztatására jöttek be a tatárok, más forrásunk egyáltalán nem említi okokat. Az összes vád a tatárokkal való lepaktálásról az 1286–1290 közötti időkre vonatkozik, és leginkább Lodomér érsek két levelén alapszik. A többi (itt fentebb részletesen nem idézett) pápai intés és fenyegetés általában véve emeli ki László barátságát „a tatárokkal, szaracénokkal, nyögéerekkel, pogányokkal” és mindig ugyanebben a sorrendben,⁹³ egyfajta toposszá emelve. Úgy tűnik, a pápai kancellárián ezeket a népeket sorolták föl, ha jellemezni kellett azt, hogy a király a pogányokkal tart fent jó viszonyt. Hogy megértsük, valójában miről is szólnak ezek a vádak, át kell tekinteniünk az 1280-as évek második felének néhány történéseit.

A gyakran említett nyögérek először egy 1260-ra datált esemény kapcsán tűnnek föl az Osztrák Rímes Krónikában. Eszerint Bélával a kroissenbrunni csatában a székelyek, vlachok, kunok, törökök, tatárok, horvátok, rácok és egyéb népségek mellett nyögérek (Niugaere) is harcoltak volna.⁹⁴ Az 1310-es években írt krónika eléggé anakronisztikusan sorolja föl a népeket, a tatár jelenlét lényegében kizárható az 1260. évi magyar hadsereg esetén. Itt inkább csak azt akarta Ottokár, a krónika írója érzékeltetni, hogy mennyi nép harcolt Béla zászlaja alatt, és ehhez a saját korának magyarországi etnikai viszonyait hívta segítségül. A nyögérek első „valós idejű” felbukkasán az az 1285-ös oklevelet tarthatjuk, amelyben a szepesi káptalan elmondja, hogy „káptalanunk László király és az ő nyögérei (Neugaros) általi kirablásakor” elveszett a pecsétjük.⁹⁵ László 1285 kora őszen valóban a

Szepességben hadakozott az ellene lázadókkal, ekkor dúlhatták föl seregei a káptalant, a lázadó terület minden részét ellenségként azonosítva. 1285 szeptemberében tehát már harcoltak a királyi seregben nyögérek. (III. András öt évvel későbbi oklevele már a kunokat és nyögéreket együttesen jelölte meg a káptalan feldúlójaként).⁹⁶ Ezután gyakori szereplői lesznek a következő évek forrásanyagának, mint láttuk, III. Honorius pápa egyenesen azt emelte ki Lászlóhoz írt levelében, hogy „különösen a nyögérek életmódját fogadtad el”. Nevük eredetéről sok megfigyelési kísérlet után Németh Gyula véleménye számít irányadónak a mai történetírásban, aki szerint a magyar nyögér (így, hosszú ő-vel!) szó nem az addig elfogadottnak tartott nogaj-tatórokat jelenti, akik az 1285-ös tatárjárás után maradtak volna itt az országban, hanem a szó a mongol nyelvre visszavezethető nőkür (társ) szóból ered, amely azonos jelentésben került át a kipcsak-török nyelvekbe nöger alakban. A XIV. század első felében keletkezett kun–perzsa–latin szójegyzék, a Codex Cumanicus szerint a noqe[r] kun szó latin megfelelője „socius”, vagyis „társ”. Mivel Németh hitelesnek fogadta el Ottokár Rímes Krónikájának 1260-ra vonatkozó említését, ezért ő a kunokból szervezett kísérettel azonosította a nyögéreket, tehát a mongoloknak csak annyi közük lett volna hozzájuk, hogy végső soron ők kölcsönözték a szót a kunok nyelvébe. A latin *neuger* magyar formája szerinte hely- és személynevek alapján hosszú ő-vel ejtett „nyögér” alakban helyes.⁹⁷ Bár Németh etimológiája elfogadottnak számít, a nyögéreket sokan inkább a hagyományos nézet szerint egy tatárokból szervezett kíséretnek tartják, mások kunoknak, megint mások pedig – valószínűleg helyesen – etnikai heterogenitásukat emelik ki, mondván, hogy nem lehet egy adott etnikummal azonosítani ezt a társadalmi réteget, és így hívtak mindenkit, aki Kun László könnyűlovass kíséretéhez tartozott. Ezért is tekinthették őket a tatároktól és kunoktól is különálló etnikumnak az ebből a szempontból külső szemlélőnek számító egyháziak.⁹⁸ És ezért írhatta a pápa – nyilván a magyar főpapság tájékoztatása alapján –, hogy a király különösen a nyögérek életmódját fogadta el, hiszen folyamatosan az ő körükben látták. Tegyük hozzá: a magyar *nyögér* sokkal inkább a kun szóból eredeztethető, mint a mongol eredetiből, ahogy erre Németh is rámutatott, míg egy itt ragadt tatár kíséret esetén inkább a mongol eredeti átkerülését várnánk. A nyögérek László körüli jelenléte tehát önmagában még nem elegendő érv a tatárokkal való 1285-ös lepaktálása mellett. Nem sokkal később viszont egy újabb tatár betörési kísérlet érte az országot, amelyben már nyíltan meggyanúsították Lászlót, hogy ő hívta be a tatárokat. A tatár hadak Lengyelországra rontottak rá 1287 végén,⁹⁹ a krakkói herceg, Leszko Magyarországon keresett menedéket. László egyik embere, Baksa nembeli Simon fia György, akivel már a magyarországi betörés alkalmával is találkozhattunk (ő esett le a lováról egy Regéc környéki csatában) beülvén Lengyelországba megtámadta a tatárokat „saját kezdeményezésére”, mint írta László egy későbbi oklevelében, „mivel mi távol voltunk”, indokolta meg azt is az oklevél, hogy a király miért nem tartott vele. Simon fia György aztán „Szandec vára környékén több mint ezer tatárt megtámadott, akikkel harcolva vezérüket, illetve fejedelmüket megölte, közülük is sokakat elpusztított, és katonáival a terület lakói közül szinte megszámlálhatatlanul sok személyt szabadított ki a tatárok fogságából.” Am úgy tűnik, hogy egy kisebb csapatuk megsemmisítése ellenére az országba beülvő csapatok egy része megkísérelt bejutni Magyarországra is, a Szepesség irányából. Az ott tartózkodó György a csapataival védte a hágókat, „ott éjjel-nappal harcolt ezekkel a tatárokkal csapatonként, és többeket megölt közülük saját és övéi véreinek hullatásával. És így e tatárok György mesternek – aki keményen szembeszállt velük – derekassága és ügyekezete folytán nem tudtak behatolni földiinkre és megszállni azt, Isten segítségével, hanem megfogyatkozva és vereséget szenvedve vonultak

vissza erről a vidékről.”¹⁰⁰ Baksa György ellenállása megakadályozta, hogy ismét tatár hadak léphessék át a Kárpátokat. Ha az eseményeket összevetjük Kun László itineráriumával, akkor azt találjuk, hogy az 1287 decemberében még a Veszprém megyei Ugodon tartózkodó király 1288 februárjában már a Szepes megyei Késmárkon, március elején pedig a névadó Szepes településen ad ki oklevelet.¹⁰¹ Némi „fáziskéséssel” tehát megjelent ő is a helyszínen, és ekkor (vagy még ez előtt?) történt meg a bárói által történt fogságba ejtése is, amelyet Lodomér a pápának a már idézett levelében azzal magyarázott „nehogy... a tatárokat... kárhozatos igyekezetével behozza”, ők csak megakadályozták „*egyalázatos szándék végrehajtásában*”. Konkrét vád tehát csak ekkor érte a kortársak részéről, hogy tatár hadakat akar behozni az országba, ez a vád is kizárólag Lodomér érsek pápához írt levelében jelenik meg. Ám ezen levél első közlője, Karácsonyi János 1910-ben Lodomér egy másik, kissé homályos értelmű mondatát is konkrét vádnak fogta fel, amelyben az érsek már az 1285-ös betöréssel is a királyt vádolta volna. „Csodálkozhattunk eddig – írta Karácsonyi –, hogy IV. László, a vakmerő harcos, 1285 tavaszán semmit sem tett a tatárok kiűzésére... Most megtudjuk ennek az okát. Lodomér érsek nyíltan kimondja, hogy hiszen maga IV. László király hívta be a tatárokat! ... »*Nem elégítette őt ki* – írja Lodomér – *országa katolikusainak sok könnyhullatással megsiratható vére, melyet, őt egész év óta folyton számos követet járatván oda, az így előidézett vad tatár rajtaütés ontott ki!* « Micsoda szörnyű összeütközés volt e szerint a nemzet és királya között, hogy az ország első embere a királyt a tatárok behívásáról vádolja s nincs adatunk, hogy e borzasztó vádat enyhítsük.”¹⁰² A latin mondat¹⁰³ valójában nem ennyire egyértelmű. Egyetlen teljes, Makkai László által készített fordítása így hangzik: „*De nem elégedve meg országa katolikusainak sok könnyhullatással említendő vére áradásával, mit maga a király által és sok követőjének szolgálata közbejöttével őt teljes esztendőn által szakadatlanul ontott a tatári vadság...*”¹⁰⁴ Eszerint csak általában véve beszélne arról, hogy a tatár vadság már öt éve gyötri a keresztényeket László és követői révén, nem az 1285-ös betörést tekinti László által előidézettnek. Valójában, ha nagyon akarjuk, akkor a Karácsonyi-féle fordítás is megállja a helyét, egyrészt nem egyértelmű, hogy a „pleno quinquennio” (öt éve szakadatlan) megjegyzést az előtte említett közbenjáró követekhez, vagy az utána álló tatár vadsághoz értelmezzük, másrészt hogy a „Tartarice feritatis... impetus” (tatár vadság... rohama) részhez egyértelműen hozzátartozó „procuratus” participiumot milyen értelemben fogjuk föl. A *procurare* ige jelentése: gondoskodik, ellát, felügyel, igazgat. Átvitt értelemben tekinthetjük úgy is, hogy „a tatári vadság... felügyelte (vagyis ő általuk végrehajtott) roham”. Karácsonyi viszont úgy értelmezte, hogy az „így előidézett... rajtaütés”, az *impetus* (előrenyomulás, roham) szót a kelleténél kissé drámaibb értelemben használva. A szintagmát úgy rakta össze, hogy „per ipsum regem... procuratus... impetus”, vagyis „a király által... igazgatott... roham”, amit kissé szabadabban lehet úgy is értelmezni, hogy maga a király idézte elő azt. A „nuntius” szót is eltérően fordították: Karácsonyi konkrét *követeknek* értette, akik öt éve folytonosan közbenjártak a király által irányított tatár rohamban, míg Makkai *követőknek*, vagyis a király embereinek, akikkel László már öt éve együtt felelős a folytonosan ömlő tatári vadságért. Hogy Lodomér mennyire fogalmazott szándékos kétértelműséggel, ahogy tekintette „átvitt értelműnek” az általa leírtakat, nem lehet eldönteni. Viszont ha Karácsonyi értelmezése felé hajlunk, akkor az öt éve folytonosan küldött követek alatt azt kellene értenünk, hogy 1288-ban azzal vádolták meg a királyt: már 1280 óta, a tatár betörés előtt öt évvel a tatár hadak behívásán kezdett mesterkedni. És nem elképzelhetetlen, hogy létezett ilyen pletyka, hiszen mikor a király nyíltan keresztényellenessé

vált, akkor visszamenőleg sok mindennel megvádolhatták. 1280-ban – mint fentebb szó volt róla – a „tatárok határvidékei” felé szökő kunok után eredt, hogy visszahozza őket. A kunokat az őket szívből gyűlölő keresztény kortársak a tatárjárás egyik okozójának tekintették, így lehet, hogy a királyra is ráragasztották 1286–87 folyamán azt a vádat, hogy ő már akkor elkezdett a tatárok behozataláról tárgyalni. Ugyanarról az időszakról van szó, amikor elfogta Fülöp pápai legátust (1279–1280 fordulóján). E cselekedetét nyugodtan tekinthetünk az első olyan nagy fordulotnak, amely során a király a kereszténység legfőbb képviselőjével szembe fordulva a pogányok mellé állt, ami a főpapságot és általában az egész keresztény főúri elitet jogos felháborodással töltötte el (ekkor történt meg a nagykorúsított király első fogságba vetése is).¹⁰⁵ Évekkel később tűnhetett tehát úgy, hogy a „nagy szembe fordulás” 1279–80 fordulóján, a tatárbetörés előtt kb. öt évvel lehetett. Innen már csak egy lépés, hogy a legrosszabbakkal is megvádolják Lászlót, hogy ő már azóta folyamatosan szervezte az ország lerohanását. Mindezekből szervesen következett az a vád is, hogy az 1288. év eleji szepességi betörési kísérlet is a pogánykodó király számlájára írható. Ebben az időben már valóságos ideológiai küzdelem zajlott a király és a főpapság között: Kézai Simon részletesen kidolgozta László számára a hun történetet, amelyre az egyháziak válasza sem késett Szent István verses históriájának megírásával. Ez utóbbi alkotásban külön kiemelték, hogy a magyarokat Attila zsarnoki igájától Szent István szabadította meg, egyértelműen elutasítva a hun királlyal való közösséget. Mezey László szerint maga Lodomér érsek adott utasítást ezen „ellenpropaganda” megírására.¹⁰⁶

Bár – ha létezett is ilyen kortárs pletyka az 1285-ös betörés viszonylatában, és nem csak utólag „magyarazzuk túl” Lodomér cirkalmas mondatait – a vád biztosan nem nyugszik valós alapokon. 1284-ben ugyanis László segédcsoportokkal segítette rokonát a tatár seregek ellen, 1287-ben pedig ugyanezen Nogaj és Telebuga kis-lengyelországi betörésekor küldte el Baksa nembeli Györgyöt segítségül. Ez tény marad akkor is, ha nem tudjuk adatokkal alátámasztani, hogy 1285 folyamán a király komolyabb ellenállást szervezett volna, leszámítva néhány (adatolhatóan egyetlen), ismeretlen tartalmú üzenetet vivő követet.

Karácsonyi negatív véleménye viszont követőkre talált a XX. századi történetírásban: Hóman Bálint már azt írta, hogy László 1285 januárjában maga hívta be a tatár hadakat. A magyarok ugyan gyors győzelmet arattak felettük, és László „úgy tett, mintha örülne a győzelemnek, de alattomban szolgálatába fogadta az ittrekedt tatár vitézeket s belőlük, kúnjaiból és néhány megmaradt magyar hívének csapataiból alakított seregével a Szepességre ment, hogy a »hűtlenekeket« megzabolázza. A tatárok szemeláttára rabolták ki a szepesi káptalant, gyujtogatták a virágzó, népes falvakat.” Továbbá 1287 nyarán együtt dolgozta ki testvérével, Erzsébettel a tatár szövetség tervét, amely során 1287 végén betörték a seregek Lengyelországba, László pedig azért ment a Szepességbe, hogy egyesülhessen velük ellenfelei legyőzésére, de elfogták, a visszavonuló tatár hadakat pedig Baksa György elverte. Lényegében ugyanezt a koncepciót olvashatjuk Tardy Lajosnál is.¹⁰⁷ Mások élesen elvetették, hogy a királynak bármilyen tevékeny köze lenne mind az 1285-ös, mind az 1287–88-as eseményekhez (jelen történetírásunk többsége ezen az állásponton van),¹⁰⁸ és akad, aki nyitva hagyta a kérdést.¹⁰⁹ Magam szintén úgy látom, hogy a király felelősségét firtató pletyka ugyan létezhetett (sőt, az 1280-as évek második felének légkörét nézve, szinte várható is, hogy lábra kapjon), ám ennek komoly valóságalapja nem lehetett.

Egy másik történeti vélemény szerint nem szimpla rablótámadás volt a betörés, „hanem

egy későbbi, nagyobb hadjárat előtti puhatolózás”.¹¹⁰ Mindezt Bárány Attila a következőkre alapozta: „az 1241-es rituáléhoz hasonlóan »Dávid János király« nevében levelet küldtek a magyar királynak, melyben felszólították, hogy hódoljon meg előttük, mint a háromkirályok leszármazottai előtt. (...) Benedek esztergomi prépost levele arról számol be, hogy nem egy elszigetelt rablótamadásról van szó, hiszen hosszú ideig harcoltak a tatárokkal, különféle helyeken vívtak velük csatákat... (...) Nem csupán egyetlen zsákmányszerző akció volt, hanem egy későbbi, nagyobb hadjárat előtti puhatolózás, amit az is jelzett, hogy vezetői Dzsingisz véreből valók, Dzsocsi leszármazottai voltak. (...) Nagyobb szabású hadjáratra utalt, hogy az Ipatyevszkaja Évkönyv szerint »megparancsolták az orosz fejedelmeknek, [...] hogy velök menjenek«.”¹¹¹ Bárány Attila nemzetközi keretbe ágyazva mindezeket úgy vélte, hogy az 1280-as évek második felében állandó tatár fenyegetés állt fenn Magyarországgal szemben, és végső soron ez vezetett az angol király keresztes hadjáratának támogatásához. III. András ugyanis 1291 januárjában követet küldött Angliába, és a támogatásáról biztosította I. Edward angol királyt a perzsa ilkánal szövetségben indított szentföldi hadjáratával kapcsolatban. Ám Edward pozitív viszonválaszával egyidőben elesett Akkon, a keresztesek utolsó komoly erőssége, és ez (más tényezők mellett) a hadjárat teljes elmaradásához vezetett. Andrásnak azért állt érdekében a szövetség, hogy ezzel is erősítse a balkáni tatár hatalommal szembenálló perzsi ilkán pozícióját, tehát az országot fenyegető erők egyfajta passzív gyengítése volt ez.¹¹² Vizsgáljuk meg tehát az 1285-ös magyarországi betörés kapcsán kifejtett érveit. Nem sorrendben haladva: a betörő hadak nagy száma kapcsán egyértelműen túloznak a források. Arra ismételt figyelnünk kell, hogy az oklevelekből kibontakozó kép alapján nem beszélhetünk komoly „főseregekről”, inkább szétszóródó apróbb csapatokról, amelyeket egyenként elég jól föl tudtak morzsolni a szintén nem egyetlen nagyobb sereggé összeálló magyar hadak. A hadjáratokat vezető Nogaj és Telebuga személye sem jelenti a feltétlen hódítás (vagy annak előkészítésének) a szándékát, hiszen – mint ezt is láttuk – a nagyobb hadjáratok élén mindig ők álltak. „Dávid János király” levele pedig – véleményem szerint – az azt egyedülként (szó szerint!) közlő Salimbene kitalációja. Salimbene de Adamo nem sokat ír a magyarországi betörésről. A betörő tatárok mindent elpusztítottak, külön kiemelve egy meg nem nevezett domonkos kolostor földülését. „Végül Magyarország királyával a tatárok békét kötöttek. Akinék a tatárok királya egy levelet küldött a következő tartalommal.”¹¹³ Ezután következik a levél, amelyet „Dávid János, Tharsis, a keleti szigetek, és a berekesztett népek királya” küldött a magyar királynak. Eszerint ők minden ellenségüket lerontották és őket imádják a föld királyai „kivéve a francia királyt, akit az Úr beszédjében hűnek és katolikusnak nevez. És azt mondta nekem: rá magára nem vetheted kezeidet!” A levél fenyegetéssel zárul: az ellenségeiket mind elpusztították, a megmaradottakon pedig az állataik rágódnak. A balzsamért cserébe tehát küldjenek nekik bort, az aranyért búzát, továbbá arra készülnek, hogy az urukat: Boldizsárt, és atyafiaikat: Gáspárt és Menyhértet elvigyék a hazájukba.¹¹⁴ A levél arra a nyugati hiedelemre épül, miszerint a tatárok a bibliai „napkeleti bölcsek” leszármazottai lennének, akik el akarják rabolni volt uraikat, a háromkirályokat (az Osztrák Rímes Krónikában is szó volt arról, hogy egészen addig jönnek, amíg Kölnből el nem viszik az ott nyugvó három királyt, levelét pedig a Mantovai Évkönyv is felhasználta).¹¹⁵ Salimbene levelében a francia király tatároktól független volta is szerepel, akit egyenesen bibliai sorokkal védett az Úr.¹¹⁶ Gyakorlatilag kizárható, hogy a levél valóban Nogajéktól származna és IV. Lászlónak címezték volna a balul sikerült hadjáratuk után. Azt persze szem előtt kell tartani,

hogy egy nagyobb szabású hadjárat, mint amilyen ez is volt, egyszerre több célt szolgál: a térség megfélemlítése és a saját befolyás kihangsúlyozása éppúgy szerepet játszott, mint a megszerzett zsákmány. Hogy éppen melyik célt tekintjük a főbb kiváltó oknak, azt még a külpolitikai helyzet gondos mérlegelése mellett is nehéz megmondani. Nogajék mindenesetre úgy érezték, hogy alkalmas az időpont az ország megtámadására, akár azért, mert tartottak tőle, hogy túl erős lesz, akár mert éppenhogy gyengének találták. Ám az biztos, hogy volt ennél sikeresebb hadjáratuk is.

Utójáték

Az események különösebben komoly hatást nem gyakoroltak egyik félre sem. A tatár vereség abban az értelemben egyértelmű, hogy a várt célt nem, vagy csak kis részben, igen rossz „ár-érték aránnyal” sikerült megvalósítani. Mindez azonban nem rokkantotta meg a tatár hatalmat a régióban, sőt, az 1287–88-as lengyelországi hadjárat a kisebb vereségeik ellenére összességében sikeresebbnek volt mondható. Nogaj ugyanezen évben, 1287-ben az „Aranyhorda” kánválasztását irányítja, és az új kán régi harcostársa, Telebuga lesz. Telebuga váratlanul felívelő pályafutása aztán gyors hanyatlásnak indult: maga Nogaj buktatta meg 1290-ben, Toktát, a nagyhírű Batu unokáját téve kánná.

Magyarországon kimutatható, hogy a tatárjárás némi nyomot azért hagyott a kollektív emlékezetben. Egy 1288. április 10-i oklevélben László olyan földet adományoz Pozsony közelében, amely „a tatárok régi bejövételének idejétől mostanáig üres, puszta, és a lakosai által elhagyatott”.¹¹⁷ A történeti tudat részét képezte tehát, hogy ekkor már volt a tatároknak egy „régibb” és egy „újabb” bejövetele is. És hogy az események nem csak a királyi oklevelek szóhasználatába épültek be, mutatja, hogy a pozsonyi káptalan egy 1290-es oklevelében olyan földről van szó, amit az előttük megjelenő Bökény ispán „a tatárok bejövetele előtt” már a pozsonyi Mária Magdolna ciszterci rendnek adott.¹¹⁸ Mivel az adományozó 1290-ben személyesen megjelent előttük, nem valószínű, hogy az első tatárjárásról lenne szó: maga Bökény ispán viszonyított az 1285-ös betörés időpontjához. III. András 1291-es törvénykönyvének hetedik (sajnos a rongálás miatt pont nehezen értelmezhető) cikkelye egyenesen arról beszél, hogy „mivel László király úr, a mi atyánk fia, zsenge korban lett királlyá, és Magyarországra a tatárok... többször betörték, s a mi országunk némely nemeseinek atyái és testvérei az ország védelmében elpusztultak”, ezért a László által cserébe adott adományokat a főpapság és a kiküldött tanácsosok tanácsa alapján meg fogják tartani.¹¹⁹ A törvény nem csak amiatt érdekes, hogy László adományainak felülvizsgálatakor a tatárbeütések alatt tanúsított hősiesség miatti adományok védettséget élveztek, hanem mert kissé költőien már a „frequentier” (számosan, gyakran) határozóval látták el a tatár inváziókat, ráadásul a szakadozott mondat szerkezet még további szűkítést takarhat. Még a magyar püspökök 1338 körüli, XII. Benedek pápához írt panaszlevelében is megjelenik, hogy az egyházak azért nem képesek a birtoklásra vonatkozó okiratukat fölmutatni, mert „az egyházak okiratai nagy részben elvesztek a tatárok kétszeri betörése idején”.¹²⁰ A szakirodalom egy része az 1285-ös események kollektív emlékezetben való lecsapódásának tekinti az erdélyi káptalan 1310-es oklevelének egy megjegyzését is, amely szerint a Macskás nevű föld felét „öt évvel a csupaszkok benyomulása, vagyis átvonulása után” adták el. Az oklevél első, 1920. évi kiadásának megjegyzése szerint a szövegben *nudorum* alakban szereplő nudus-okon az író „talán a tatárok

1285-iki betörését érti... De miért nevezi őket meziteleneknek v. mezitlábásoknak? – e kérdés megfejtésre vár.” Az oklevél 1953-as román fordításában „meztelenek” szerepelnek, megjegyezve, hogy az oklevél kiadója szerint ez az 1285-ös tatár betörésre utalna. Kristó Gyula szerint a nudus itt a nyögéreket jelentené, bár ő nem jelezte, hogy mindez az 1285. évi tatár betöréskor történt volna. Jakó Zsigmond a regesztájában „meztlábások átvonulásáról” beszél, ám a kiadvány mutatójában a „nyögérek v. mezitlábások átvonulása (1285)” utalással mégis összekapcsolja a szót a nyögérekkel és az egészet 1285-tel.¹²¹ Az oklevelünk csak egy 1358-as tartalmi átírásban maradt fenn, így lehetséges, hogy az eredetileg ott szereplő „neugerorum” (vagy hasonló) szót nudorum-má torzította az az írnok, akinek már semmit nem mondott az előző kifejezés, amely a XIV. századra eltűnik a forrásainkból. Azt azonban tegyük hozzá, hogy egyetlen forrásunk sincsen, amely az 1285-ös betörést a nyögéreknek tulajdonítaná, még visszamenőlegesen sem, így kissé bizonytalan, hogy ez az amúgy nem túl komoly forrásértékkel bíró adat mire is vonatkozhat. Érdekességként megemlíthető, hogy a német forrásokban a szaracénok jelzőjeként tűnik föl a *nudus*.¹²² Mivel a szónak van „könnyűfegyverzetű” értelme is, elképzelhető, hogy adatunkban erre utaltak, de az is lehet, hogy egyszerűen egy negatív jelzőnek szánta az oklevél írója.¹²³

Megkezdődött a cárok újjáépítése, pótlása is. Leginkább az elégett vagy elveszett kiváltságlevelek pótlásáról vannak adataink, hiszen a hiteleshelyek, és más objektumok, ahol ezeket őrizték, a fosztogatók első számú célpontjainak számítottak, ezzel párhuzamosan megjelentek azok a nyereszkedők is, akik a tatárdúlásra hivatkozva próbálták hamis okleveleiket megújíttatni. Érthető, hogy az okleveleket kiállítók gyanakodtak, és csak vizsgálatok útján adták ki újra az állítólagos okleveleket. III. András egyik, 1291-ből való diplomája le is írja a folyamatot: „*a Désaknai hospeseink színiünk elé járulván alázatosan értésünkre adták, hogy a szerencsés emlékö Béla úrnak és a jó emlékezetű Istvánnak, Magyarország fényes királyainak az ő szabadságukról szóló privilégiumai a tatárok betörésekor László király idejében elpusztultak és elvesztek. Mivel mi a hospeseink szavainak e téren nem akartunk mindjárt hitelt adni, és tudni akartuk a teljes igazságot ez ügyben, híveinknek, a tiszteletreméltó Péter atyának, Isten kegyelméből a gyulafehérvári egyház püspökének és az ő káptalanjának parancslevelébe adtuk, hogy az említett dologban figyelmes vizsgálatot tévén tudják meg a teljes igazságot, és amint ezekből kiderül az igazság, kötelesek nekünk visszaiüzenni Isten hitére. Akik – a tiszteletreméltó atya és a káptalanja – visszaküldték nekünk a levelüket, hogy mikor a tatárok álnok népe a teljes hadseregével betört Magyarországra, Béla és István úrnak, jeles királyoknak az említett hospeseink szabadságáról szóló privilégiumai elvesztek.*”¹²⁴ Így már semmi akadály nem volt az oklevél kiállításának. Szintén ezen betörés idején veszett el egy oklevél Hodász föld ügyében, ahogy a tordai hospesek kiváltsága is – utóbbiak Mikud bán várában égtek el.¹²⁵ Valami hasonló oklevél adhatta az ötletet XVIII. századi hamisítóknak egy 1291-re, III. András nevére hamisított oklevélhez, amikor megemlítik, hogy az Aranyos melletti Torockó falu hospesei is kérik Andrást kiváltságaik megújítására, mert az övéik a tatárok betörése idején elégték. András kiváltságlevele a XVIII. század végi társadalmi-politikai csatározások idején készült.¹²⁶ Szintén hamis III. András 1296-ra keltezett parancslevele, melyben arra kéri az erdélyi egyház káptalanját, hogy iktassák be Henrik kolozsmonostori apátot olyan földekbe, amelyeket a László király idejébeli tatárjárás idején idegenek foglaltak el maguknak jogellenesen.¹²⁷ Viszont a tatárdúlás zűrzavarát ténylegesen is kihasználta egyesek. Egy 1297-es oklevélből értesülünk arról, hogy „*Miklós ispán azon év Judica-vasárnapján, mikor a tatárok nemrég Magyarországra betörték és ugyanonnan visszavonultak*” elfoglalta Hangonyi Péter fia Máté Berény nevű várát, és a vár

elfoglalásának másnapján latrok módjára kitört embereivel a várból és Máté javait fölprédálta, az apját megölte őt magát pedig foglyul ejtette, és bilincsbén tartotta.¹²⁸ 1285-ben a Judicasármnap március 11-re esett, az események tehát még a hadjárat végnapjai alatt zajlottak le a Gömör megyei Berényvár környékén, ahol ekkor már valószínűleg nem tartózkodtak tatár hadak (ha prédálták ezt a területet egyáltalán).¹²⁹

Az események megerősítették az itt lakókban a védelem szükségletét is. Részben az 1285-ös történesekkel is összefüggésben állhat, hogy még az év nyarán Lodomér esztergomi érsek a dunai óbudai szigeten lévő kőtoronyát átengedte Tamás váci püspöknek 8 évre „*ő magának és az övéinek a védelmére a viszálytól, amely Magyarország területein módfelett virágzott és virágzik, bínök tengere özönölvén, tudniillik éppúgy a tatároknak és kunoknak, mint a magyaroknak vagyis az ország lakosainak a támadása, belháborúján révén*”.¹³⁰ A kézdi székelyek védelméről gondoskodott Ehellős fia Ehellős, mikor a birtokában lévő Torockó várát, tulajdonjogát megőrizve átengedte a kézdi székelyeknek, „*hogy ha a tatároknak vagy másoknak az ereje a király úr ellen felkelve a Magyar Királyságba hatolna vagy pusztítás szándékával jönne... [a kézdi székelyek] személyük és gyermekeik, valamint javaik védelme végett Torockó említett várába... minden időben... szabadon bemehessenek*”.¹³¹

Magyarország ezek után sem szabadulhatott meg teljes egészében a tatároktól. Nem sokkal később volt még egy tatár betörés az ország déli részébe, Macsóba, amelyet gyorsan kivertek a magyar hadak. Sajnos történetírásunk kevésbé jegyzi ezt az eseményt,¹³² így – bár az 1285-ös betöréshez közvetlenül már nem kapcsolódik – röviden ismertetnénk ennek lefolyását is. A betörésnek már az időpontja is vitatott. Pauler Gyula 1297 végére helyezte – amelyet többen átvettek – Karácsonyi János 1291 végére, a szerb történetírás szintén erre az évre, míg Zsoldos Attila 1293 januárjára tette.¹³³ Pauler még csak III. András Csák nembeli Ugrin számára 1298-ban kiadott oklevelét ismerte az eseményről, és ez alapján a következőképpen vázolta föl a történeseket. A tatárok télen szoktak hadjáratra indulni, és az oklevélben említik, hogy Csáki Ugrin – számunkra már ismert módon – ismét tatárfejekkel örvendeztette meg a Budán tartózkodó királyt. Mivel a fejeket nyáron nem lehetett volna olyan messziről elküldeni Budára, ráadásul III. András 1297–1298 fordulóján éppen ott tartózkodott, ezért az egyébként nem datált hadjáratnak 1297 végén kellett történnie. Ebben az oklevélben András király Orbán ispán fiait, Mátét, Pált és Mihály jutalmazza meg a következő indoklással. „*Mikor a tatárok a macsói területeket tartották megszállva, és felségünk megzavarása és kára és Magyarország feldúlása céljából megpróbáltak betörni, a mondott Orbán fiai, Máté, Pál és Mihály, a hűségük lángja fellobbanván, a mondott urukkal, Ugrin mesterrel a Száva folyón átkeltek, nem törődve a helyzet és saját személyének veszedelmével vitéziül csatába bocsátkozott [sic!]; ahol az említett Máté a lábán olyan végzetes sebet kapott, hogy elvesztette azt, és két tatárt, katonáival rátörvén lefejezett, miként azt Ugrin mester elmesélte; amely fejeket ugyanezen Ugrin mester elküldte nekünk, amikor Budán tartózkodtunk*”.¹³⁴ Viszont Pauler még nem láthatta azt az először 1927-ben közölt oklevelet, amelyben a király Itemus ispánt és testvéreit, Kwsa-t és Demetert jutalmazza meg. Eszerint „*mikor a tatárok álnok népe a koronázásunk utáni második évben tél környékén országunk egy Macsónak nevezett területére bejött szákmányszerzés céljából, és mi híviünket, Csetának mondott Lőrincet a tatárok ellen... küldtük, Item ispán és fent mondott testvérei [Kwsa és Demeter] vitézséget vitézségre halmozva Lőrinc ispán társaságával tartván sok keresztény foglyot a tatárok kezei közül kiszabadítva vériük hullajtásával saját országukba visszauzták őket, miként nekünk báróink színe előtt a mi mondott bárónk erről beszámolt*”.¹³⁵ Az oklevél tehát megadja a betörés relatíve pontos idejét, amely

az András koronázása utáni második év tele („post coronationem nostram secundo anno circa yemem”), sőt, ezen 1293. november 10-én kelt oklevél végén még az is ott áll, hogy „regni [autem nostri anno] quarto”, tehát ez az időpont az ő uralkodásának negyedik éve. III. Andrást 1290. július 23-án koronázták királlyá, a koronázása utáni második év tehát 1291. július 23-tól 1292. július 22-ig tart, július 23-ától már a harmadik éve következik. Ez alapján – véleményem szerint – 1291–1292 tele jöhet számításba a betörés idejéül, ahogy Karácsonyi is feltételezte, minden bizonnyal ezen, még eredetiben látott második oklevél alapján.¹³⁶ Ez nem mond ellent annak, hogy az oklevél Item és testvérei érdemül a tatárok elleni vitézkedés előtt Albert osztrák herceg elleni hadjáratában tanúsított hűségét emelte ki, amely hadjárat 1291 nyarán volt. A király itineráriumával sem ellentétes, hiszen András 1292 januárjában Budán tartózkodott (igaz: 1293 januárjában is), ahogyan azt az 1298. évi oklevelében említette a levágott tatár fejek kapcsán.¹³⁷ A macsói „kalandozásról” magyar részről nem is tudunk sokkal többet, mint amit ez a két oklevél elmesél nekünk. Ezek szerint tehát 1291 decemberének végén a Bulgáriát már politikailag kezükben tartó Nogaj hadai beütöttek erre a területre. Rokay Péter és Takács Miklós a szerb történetírás véleményét is feldolgozva mutattak rá arra, hogy a tatár hadak nem véletlenszerűen jelentek meg ott. Macsót 1284-től a trónjáról lemondott szerb király, a magyarokkal szövetséges Dragutin István tartotta kezében még IV. László adományaként és híveként. A barancsi területeket uraló két főúr, Dorman és Kudelin akkorra már függetlenítette magát a magyar uralomtól (1285-ben közösen vezetett hadjáratot ellenük László és Dragutin), és tatár hűbéresnek számítottak. Félve macsói ellenlábásuk túl nagy hatalmától, ráuszították uralmi területére, Macsóra a tatár–kun hadakat 1291-ben, akiket Dragutin az öccsével, Milutin szerb király és Csák nembeli Ugrin segítségével gyorsan kivert.¹³⁸ Az időpont sem lehetett véletlen: A szerb király ugyanis konfliktusba keveredett a bulgáriai Vidin urával, aki rögvest a tatárokat hívta segítségül. 1290-ben Nogaj seregei „rendet csináltak”, és a szerb király, Milutin túszként küldte el saját fiát Nogaj udvarába. Erre már a tatárok barancsi szövetségesei is felbátorodtak annyira, hogy úgy gondolták: itt az idő, hogy ők is bevessék a „szövetség” (az erőviszonyokat tekintve inkább behódolt állapot) katonai előnyeit. Így a keleti kun segédcsoportokkal kiegészült tatár hadak meg is jelentek Macsó területén az ilyen „kalandozások” jól ismert receptjét követve: a katonai szövetség profitja az ellenséges területen szerzett zsákmány. Így nem csoda, ha András oklevele csak úgy jellemezte betörésüket, hogy „zsákmányszerzés céljából” jöttek, és azonnal megkezdték a foglyok gyűjtését. Csak nembeli Ugrin és Lőrinc ispán embereivel az Andráshoz hű Dragutin segítségére sietve viszont gyorsan kiverte a valószínűleg nem túl nagy számban érkező hadakat, kiszabadítván a foglyokat. A győzelmet a magyaroknál már megszokott,¹³⁹ látványos módon prezentálták András számára két tatár fejének Budára vitelével.

Mint láttuk, ez sem volt túl komoly fenyegetés, de az elkövetkezendő évtizedek során is lehet újabb és újabb betöréseket regisztrálni, főként az ország északi (Szepesség) és keleti (Erdély) részére vonatkozóan, de ezt már nem az országba történő betörésnek értékelték a kortársak, leszámítva az ott lakókat. Például egy XVIII. század eleji kéziratban megőrződött kivonatos német nyelvű krónika a Szepesség történetét tárgyalván az 1344. évhez a következőket jegyezte föl: „A Szepességbe negyedszerre bejövő tatárokat Lajos király legyőzte, a szepesiek is sok százat agyonverték [a támadók közül]”.¹⁴⁰ Számukra – amennyiben helyes ez a kései hagyomány – ezek a határmenti beütések az élő valóságot jelentették, míg az országos krónikák meg sem említik mindezt, a hagyomány meglegszik két tatár bejövétel emlékezetével.

A néphagyományba egyedül Lajos 1345. évi tatár hadjárata került be egy sajtószerű mozzanat révén: a tatárokat nem a székely és magyar seregek verték le a hiedelem szerint, hanem maga Szent László, aki feltámadott a csatára, és a feje erre az időre el is tűnt a nagyváradi sírboltjából.¹⁴¹ A tatárverő Szent László alakja pedig sajtószerű módon gyűrűzött tovább a szláv irodalomba. Az orosz évkönyvek közül a XV. századi Nikon-krónikában jelenik meg a magyar király, aki az 1241-ben betörő Batu kánt ölte meg birokra kelvén vele, de előbb a saját hűgát is, mert az Batut segítette (az 1068-as és az 1345-ös eseményekhez kapcsolódó Szent László-legendák sajtószerű egyvelegével van itt dolgunk, mindez a végképp ide nem illő 1241–1242. évi tatárjárással összekapcsolva).¹⁴² A tatárt legyőző László még a román irodalomba is bekerült: az 1504 körüli ósláv nyelven íródott Névtelen Krónika szerint a románok Moldovába költözésük után a XIV. században a tatárok ellen segítik László királyt, ahogy XVII. századi feljegyzések szerint a moldvai magyarság is mutogatta azon helyeket, ahol Szent László a tatárokat üldözte.¹⁴³

Összességében azt mondhatjuk, hogy a „második tatárjárás” nem feltétlen érdemi megkristályosodott nevét. Tény, hogy jóval több volt az azt követő határmenti csetepatéknál, ám jóval kevesebb, mint az 1241–1242-ben lezajlott „nagy” tatárjárás. Nem csak területi értelemben volt kisebb hatása (ti. csak az ország bizonyos régióit érintette), de a katonai fogadtatásában is. A magyar és egyéb magyarországi hadak ugyanis gyorsan elbántak a betörő tatárokkal, méghozzá nem egy jól megszervezett nagy csata, hanem apró, független kis harcok keretein belül. Hogy a magyar krónikás hagyomány és kollektív emlékezet mégis szinte a másikkal egyenrangú eseményként őrizte meg emlékezetében, az még az 1241-es tatárjárás emlékezetének köszönhető.

RÖVIDÍTVE IDÉZETT FORRÁSMUNKÁK JEGYZÉKE

- AAlev MAKKAI LÁSZLÓ – MEZEY LÁSZLÓ (szerk): *Árpád-kori és Anjou-kori levelek*. Nemzeti Könyvtár – Levelestár. Budapest, 1960.
- ÁMTF I–IV. GYÖRFFY GYÖRGY: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I–IV*. Budapest, 1963–1998.
- AO I–VII. NAGY IMRE – NAGY GYULA: *Anjoukori okmánytár I–VII*. Budapest, 1920. Magyar Történelmi Emlékek. Első osztály: Okmánytárak
- ÁÚO I–XII. WENZEL GUSZTÁV: *Árpád-kori új okmánytár I–XII*. Pest-Budapest, 1860–1874. (MagyarTörténelmi Emlékek. Első osztály: Okmánytárak)
- CD I–XI. *Codex Diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*. Studio et opera Georgii, Fejér. I–XI. Budae, 1829–1844.
- CFH I–III. *Catalogus fontium historiae Hungaricae aevo ducum et regum ex stirpe Arpad descendendum ab anno Christi DCCC usque ad annum MCCC*. Coll. Albinus Franciscus Gombos. I–III. Budapest, 1937–1938.
- EOkm I. JAKÓ ZSIGMOND (szerk): *Erdélyi okmánytár I*. A Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. Forráskiadványok 26. Budapest, 1997.
- EOkm II. JAKÓ ZSIGMOND (szerk): *Erdélyi okmánytár II*. A Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. Forráskiadványok 40. Budapest, 2004.
- HO I–VIII. *Hazai okmánytár*. Szerk: Nagy Imre – Páur Iván – Ráth Károly et alii. I–VIII. Győr–Budapest, 1865–1891.
- HOKl *Hazai Oklevéltár*. 1234–1536. Szerk: Nagy Imre – Deák Farkas – Nagy Gyula. Budapest, 1879.

- KMTL *Korai Magyar Történeti Lexikon (9–14. század)*. Főszerk.: Kristó Gyula, szerk.: Engel Pál–Makk Ferenc. Budapest, 1994.
- KHO KRISTÓ GYULA (szerk): *Középkori históriák oklevelekben (1002–1410)*. Szegedi Középkortörténeti Könyvtár I. Szeged, 1992.
- MES I–IV. *Monumenta Ecclesiae Strigoniensis I–IV*. Strigonii, 1874–1999.
- RA *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke*. Szerk: Szentpétery Imre – Borsa Iván I–II/1–4. Budapest, 1923–1987.
- RDDA *Az Árpád-házi hercegek, hercegnők és királynék okleveleinek kritikai jegyzéke*. Szentpétery Imre kéziratának felhasználásával szerk.: Zsoldos Attila. A Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. Forráskiadványok 45. Budapest, 2008.
- SRH I–II. *Scriptores Rerum Hungaricarum I–II*. Edendo operi praefuit Emericus Szentpétery. Budapest, 1937–38.
- Theiner I. *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia*. Ed., coll. ac... disposita ab Augustino Theiner. I. (1216–1352). Romae, 1859.

JEGYZETEK

- ¹ Magyarul: *Képes Krónika*. Ford. Bollók János. Utószó és jegyz. Szovák Kornél –Veszprémy László. Budapest, 2004 (Millenniumi Magyar Történelem – Források) 114. (első tatárjárás), 116. (második tatárjárás, idézett rész). Latin kiadása: SRH I. 467–468, 472. (jelen munkában csak abban az esetben közlöm az idézett latin szöveget lábjegyzetben, ha nincs magyar fordítása, és magam fordítottam, egyébként csak jelzem a latin eredeti és a magyar fordítás könyvészeti elérhetőségeit)
- ² B. SZABÓ JÁNOS: *A tatárjárás: a mongol hódítás és Magyarország*. Budapest, 2007. (Corvina Tudástár). 169–171, 174.
- ³ FONT MÁRTA: *Oroszország, Ukrajna, Rusz*. Budapest, 1998. 114–122.
- ⁴ GYÖRFFY GYÖRGY (szerk): *Napkelet felfedezése: Julianus, Plano Carpini és Rubruk útjelentései*. Budapest, 1965. (Nemzeti Könyvtár – Művelődéstörténet) 88.
- ⁵ Ezen időszak történéseinek legjobb feldolgozása: SENG TORU: IV. Béla külpolitikája és IV. Ince pápához intézett „tatár-levele”. *Századok* 121. (1987) 584–610.
- ⁶ Napkelet felfedezése... i. m. 202.
- ⁷ Lásd Senga: Béla tatár-levele... i. m. 587.; FONT MÁRTA: *Árpád-házi királyok és Rurikida fejedelmek*. Szeged, 2005. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 21.) 250–251.; B. Szabó János: Tatárjárás... i. m. 171.
- ⁸ Napkelet felfedezése... i. m. 117. Egyébként ezt az esküformát egy francia krónikás, Jean de Joinville is leírta a kunoknál, miszerint egy kutyát vezettek el a két fél között, amelyet kettévágtak a kardjukkal, mondván, hogy így járjon aki megcsalja a másikat („Encore firent passer un chien entre nos gens et la lour, et descoperent le chien de lour espées, et nostre gent aussi; et distrent que ainsi fussent-il decopé se il faillioient li uns à l'autre.”): *Historiens et chroniqueurs du Moyen Age*. Robert de Clari, Villehardouin, Joinville, Froissart, Commyens. Paris, 1972. (Bibliothèque de la Pléiade) 311. Ugyanezt a honfoglaló magyarok kapcsán említi Theotmár salzburgi érsek is 900-ban írt levelében: KRISTÓ GYULA (szerk.): *A honfoglalás korának írott forrásai*. Szeged, 1995. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 7.) 185. A házasságkötés időpontjaként a szakirodalom egy részében 1254 szerepel helytelenül, erre lásd: Senga: Béla tatár-levele... i. m. 598–599.
- ⁹ A levél kiadása latinul: CD IV/2 218–224., magyarul több fordítása is megjelent, az itt használt: GYÖRFFY GYÖRGY (szerk): *A tatárjárás emlékezete*. Budapest, 1981. 341–344. A levél csak hónap-nap keletet tartalmaz (nov. 11.), évszáma hosszú vita tárgya, Szentpétery Imre inkább 1250-re tette a korábbi 1254 helyett (RA 933a sz. regeszta), amelyet elfogadott

a későbbi szakirodalom, a jelzett fordítás is e dátum alatt hozza. Senga Toru inkább a levél 1247-es kelte mellett érvelt: Senga: Béla tatár-levele... i. m. 604–610., és – a keleti szláv források magyar részről eddigi legalaposabb átvizsgálása mellett – ezt tartja valószínűnek Font Márta is: Font: Rurikida fejedelmek... i. m. 250.

- 10 Vö.: A tatárjárás emlékezete... i. m. 342.; Font: Rurikida fejedelmek... i. m. 251. Boleslaw, krakkói herceg Kingával való házassága nem tévesztendő össze a szintén Boleslaw nevet viselő gnieznoi fejedelem és Béla másik lánya, Jolánta közötti házassággal, amely csak az 1250-es években jön létre.
- 11 TARDY LAJOS: *A tatárországi rabszolgakereskedelem és a magyarok a XIII–XV. században*. Budapest, 1980. (Kőrösi Csoma Kiskönyvtár 17.) 14.; Font: Rurikida fejedelmek... i. m. 259–260.
- 12 SZÚCS JENŐ: *Az utolsó Árpádok*. Budapest, 1993. (História könyvtár, monográfiák I.) 86.; Tardy: *Tatárországi rabszolgakereskedelem...* i. m. 16.; B. Szabó: *Tatárjárás ...* i. m. 167–168.; BÁRÁNY Attila: *Magyarország, Anglia és a tatár veszély a XIII. század második felében. Hadtörténelmi Közlemények* 122. (2009) 255.
- 13 A tatár ajánlat ismertetése IV. Sándor pápa válaszlevelében: Theiner I. 239., az ezer számszeríjárásról: uo. 241.
- 14 Plano Carpini a tatárok elleni hatékony védekezésről: Napkelet felfedezése... i. m. 89., 91. Vincent de Beauvais (Vincentius Beluacensis), 1240–52 között író burgundi domonkos szerzetes is ír a tatárok elleni védekezésről, ugyanúgy kiemelve, hogy az újaktól és számszeríjaktól félnek a tatárok. Forrása lehet, hogy Carpini volt: SZÉKELY GYÖRGY: Egy elfeledett rettegés: a második tatárjárás a magyar történeti hagyományokban és az egyetemes összefüggésekben. *Századok* 122. (1988) 63. Simon ispán számszeríjásaival védte meg az esztergomi fellegvárat 1242-ben, lásd: A tatárjárás emlékezete... i. m. 145.
- 15 Bárány: *Magyarország, Anglia és a tatár veszély...* i. m. 253. Bárány idézi is a pápa Edward, angol herceghez írt levelét.
- 16 B. Szabó: *Tatárjárás...* i. m. 164.
- 17 A követnek még a nevét is tudjuk: Miskolc nembeli Pál fia Panyit, aki egy 1263-ban és 1270-ben kiadott oklevél szerint kétszer is járt a tatároknál követségben, és diplomáciai úton sikeresen elhárította a támadásukat. Lásd: EOkm I. 242. sz. regeszta; RA 1994. sz. regeszta.
- 18 „prout ex flebili tenore vestre petitionis accepimus, a dictorum formidine Tartarorum nondum estis pro eo liberi, quod ipsi aliquas partes vobis conterminas, sicut et vestras, a diebus non longe preteritis crudelissime destruxerunt” Theiner I. 250.
- 19 „effundendo suum sanguinem contra Tartaros commorando in confinio” HO VI. 123.
- 20 ODORICUS RAYNALDUS: *Annales Ecclesiastici ab anno quo desinit Caes. Card. Baronius M.C.XCVIII usque ad annum M.D XXXIV continuati*. Tom. XIII. Coloniae Agrippinae, 1694. 64. (4. bekezdés): „... sed cum imminentium Tartarorum rumores increbrescerent, dilatatum est, ne illius occasione bellico in eos apparatus aliquod impedimentum injiceretur: nec falsus rumor: magno enim terrore irrupere in Ungariam. Verum Deus attriti toties populi sui miseratus victoriam ad Christianos convertit: fusique sunt magna strage Tartari, atque ad quinquaginta duo millia caesi.”
- 21 A második ajánlatot 1264-re szokás keltezni, de ne feledjük, hogy a pápa már 1264 januárjában reagál rá, annak tehát még az előző évben kellett a magyar udvarhoz megérkeznie. A pápai levelek: Theiner I. 264–265. Raynoldus említése: „Solicitatus fuerant a Tartaris Ungarus, ut societatem cum ipsis, ad edomandum orbem Christianum coiret, ac filiam Tartarici sceptri haeredi desponderet” Raynoldus: *Annales Ecclesiastici...* i. m. 64.
- 22 Ezen a véleményen van BREIT JÓZSEF: *A magyar nemzet hadtörténelme*. VI. Budapest, 1930. 55–56. Ezen vilongás ennek ellenére nem túl ismert szakirodalmunkban.
- 23 „specialiter pro morte Aegidii, fratris sui, qui in seruitio nobis impendendo per Tartaros fuit interemptus” CD V/3 161. vö.: RA 3253. sz. regeszta.

- ²⁴ A korszak történéseinek általános összefoglalására lásd: Szűcs: Utolsó Árpádok... i. m. 139–152., 279–301.; KRISTÓ GYULA: *Magyarország története 895–1301*. Budapest, 1998. (Osiris Tankönyvek) 243–245., 263–266.
- ²⁵ SZENTPÉTERY IMRE: V. István ifjabbkirálysága. *Századok* 55–56. (1921–22) 82–87.
- ²⁶ Az eseményekre és hátterére: ZSOLDOS ATTILA: *Családi ügy*. Budapest, 2008. (História könyvtár, monográfiák 24.) 92–94.
- ²⁷ Az 1279–1282 közé eső történések legjobb feldolgozása: ZSOLDOS ATTILA: Téténytől a Hód-tóig. *Történelmi Szemle* 39. (1997) 69–97. A továbbiakban ezen tanulmány alapján ismertetem az eseményeket.
- ²⁸ B. Szabó: Tatárjárás... i. m. 179–180.
- ²⁹ Magyarul: ANONYMUS: *A magyarok cselekedetei*. KÉZAI SIMON: *A magyarok cselekedetei*. Ford: Veszprémy László és Bollók János. Budapest, 1999. (Milleniumi Magyar Történelem – Források) 119. Latinul: SRH I. 187.
- ³⁰ Lásd I. sz. lábjegyzet!
- ³¹ B. Szabó: Tatárjárás... i. m. 180.
- ³² RA 3348-3364. sz. regeszták. A képet azért némileg árnyalja, hogy Lászlónak jó pár, kizárólag az 1285-ös évszámot tartalmazó diplomáját ismerjük, amelyből néhány esetleg a tavaszi időszakra is eshetett.
- ³³ Az első részletes összefoglaló Szabó Károly tollából született: SZABÓ KÁROLY: *Kun László*. 1272–1290. Budapest, 1886. (Magyar történelmi életrajzok) 117–120. Sok ponton ez alapján írta meg Pauler Gyula a maga eseménytörténetét: PAULER GYULA: *A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt*. II. Budapest, 1899. 386–388. A későbbi összefoglalók az itt lefektetett vonalra építettek, kisebb-nagyobb részletességgel. Egyetlen kivételnek talán Székely György mondható, aki – az itt is alkalmazott módszerrel – inkább a források tartalmát ismertette, és nem a belőlük összerakott történelmi lefolyást: Székely György: *Egy elfeledett rettegés...* i. m. 68–72.
- ³⁴ 1285: „Tartari Ungariam ingrediuntur, sed vi expellantur.”; „Tartari infestaverunt Ungariam et ex eis plurimos occiderunt”. CFH I. 793., 118.
- ³⁵ „Eo anno quidam David Iohanes rex Tarsiis et Tartarorum et gentis incluse intravit Hongariam, et eam destruxerunt pro maiori parte.” CFH I. 151.
- ³⁶ Salimbene szövegét és a „Dávid János király” értelmezését lásd később!
- ³⁷ HODINKA ANTAL: *Az orosz évkönyvek magyar vonatkozásai*. Budapest, 1916. 449–451. A tudósítást az 1282. év alatt közli.
- ³⁸ „Post nativitatem Domini Comani et Tartari cum innumerabili multitudine intraverunt Ungariam” (CFH I. 787.) „Tartari Ungariam invaserunt circa purificationem et terram per totam quadragesimam potenter occupantes” CFH I. 106.
- ³⁹ Latinul: MES II. 419. Magyarul: ÁALEv 200.
- ⁴⁰ „Tartari terram Hungarie que dicitur de Septemcastris intraverunt” CFH I. 180. Az évkönyv egyébként 1284 alatt említi mindezeket!
- ⁴¹ MES II. 419. Magyarul: ÁALEv 200.
- ⁴² Pauler: *Magyar nemzet története* II... i. m. 386.; Breit: *Magyar nemzet hadtörténelme* VI... i. m. 202.; *Kun László emlékezete*. Bev., jegyz.: Kristó Gyula. Szeged, 1994. (Szegedi Középkortörténelmi Könyvtár 5.) 36. (Kristó Gyula bevezetője); Szűcs: *Utolsó Árpádok...* i. m. 314. oldalán az északi-Kárpátokat jelölte meg, B. Szabó János csak annyit ír az irányról, hogy „a Kárpátokon keresztül” (B. Szabó: *Tatárjárás...* i. m. 181.).
- ⁴³ Ezeken kívül a váradi káptalan egy 1286-ban kelt, Hodász föld eladásáról szóló oklevelében az eladó fél megjegyzi, „hogy a mondott föld adományozásáról szóló oklevelük elpusztult és a felek közt ugyanezen föld ügyében kiállított oklevél elveszett a tatárok kivonulását követő időben” („quod privilegium ipsorum super donacione dicte terre confectum et literas super causis inter partes super facto eiusdem terre emanatas tempore persecucionis

Tartarice amisissent” HO VIII. 444.). Több Hodász nevű birtok is volt az országban Vas, Trencsén, Szatmár megyékben, de a váradi káptalan illetékességébe leginkább a legutóbbi tartozott (a birtok a késő-középkortól Szabolcs megyébe került át). Am ez még nem feltétlen jelez Szatmár megyei jelenlétet, hiszen a pusztulást az oklevél nem a tatárokhoz köti, csak az idejét teszi az ő kivonulásukat követő időszakra. Ettől függetlenül természetesen dúlhettek a jelzett területeken is, itt most csak a forrástanilag igazolható megjelenésükről van szó, nem az elvi lehetőségről.

- 44 Sáros megyére vonatkozóan: CD V/3 398-400. (idézet innen: „specialiter in Comitatu Sarus”); Tarkó vára kapcsán: CD VI/2 150–152. Abaúj megye Regéc vára kapcsán: CD VI/2 150–152. Borsod megye Boldva helység kapcsán: ÁMTF I. 760. Zemplén megye a pataki domonkos kolostor tatár feldúlása kapcsán: ÁÚO X. 180–182. Az oklevél hamis, de Zsoldos Attila feltételezi (és vélhetően joggal), hogy ezen, hamisításhoz nem kötődő eleme valós információt takarhat: ZSOLDOS ATTILA: Két hamis oklevélről. *Történelmi Szemle* 41. (1999) 198.
- 45 Hodinka: Orosz évkönyvek... i. m. 451.
- 46 B. Szabó: Tatárjárás... i. m. 183. (1286 telére helyezze a hadjáratot)
- 47 MES II. 419. Magyarul: ÁALev 200.
- 48 Kun László emlékezete... i. m. 216.
- 49 „castra meciuntur ad longitudinem 10 rastarum et in latitudine 6.” CFH I. 682.
- 50 „dicebatur cum exercitu suo undecim miliaria occupare” CFHI. 753. Az évkönyv az eseményt az 1285-ös év alatt hozza, de hibásan visszautalva, hogy mindez 1280-ban történt volna.
- 51 MES II. 419. Magyarul: ÁALev 200.
- 52 CFH I. 106., 180., 787.; MES II. 254.
- 53 „hospitibus nostris de Thorda Akna, qui omnia instrumenta ipsorum super statu libertatis eorum confecta in castro Mikud Bani tempore Tartarorum per eosdem Tartaros dixerunt igne esse consumpta, et etiam concremata” Documente privitoare la istoria românilor /culese de Eudoxia de Hurmuzaki/ I. Bucuresci, 1887. 520. (hibás kiadása: CD VI/1 105–107.), vö.: RA 3755. sz. regeszta
- 54 CSÁNKI DEZSŐ: *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*. V. Budapest, 1913. 739.; ORBÁN BALÁZS: *Torda város és környéke*. Budapest, 1889. 103., 428–429.
- 55 ÁÚO V. 20–22. vö.: RA 3698. és 3699. sz. regeszták, EOkm I. 464. és 465. sz. regeszták.
- 56 „quia ciues nistri [!] de Byztwrch per vastus et incendia Tartarorum plurimum sunt destructi et depauperati” ÁÚO IX. 518. vö.: RA 3582. sz. regeszta, EOkm I. 446. sz. regeszta.
- 57 „et eadem priuilegia seu instrumenta in ecclesia Fratrum Predicatorum de Patok per Tartaros fuissent concremata, et bona eorum ad valorem quingentarum marcarum ablata extitissent, et Jacobum Plebanum de Patok fratrem ipsorum, filium dicte domine nutricis, consuatoreme dictorum instrumentorum ijdem Tartari in eorum captiuitate abduxissent” ÁÚO X. 181.
- 58 Zsoldos: Két hamis oklevélről... i. m. 191–198.; lásd még: RDDA 277. sz. regeszta
- 59 „Insuper assumpsit ipse Herbordus, quod si Johannes frater suos de captiuitate Tartarorum forte processu temporis rediret, extunc ab ipso racione ipsius particule terre inpetere nitente predictos filios Mathye et heredes eorundem defendere et expedire teneretur proprys laboribus et expensis.” HO VII. 202–203.
- 60 „idem Dethmarus fuisset per Tartaros prope domum suam in nemore interfectus” ÁMTF I. 760. (az oklevél kelet nélküli, de 1300 előtt adták ki)
- 61 „Et in illo discursu interfecerent omnes fratres unius loci ordinis fratrum Predicatorum, exceptis duobus, qui in latibulis evaserunt.” CFH III. 2109.
- 62 CFH III. 2109. Ezzel ellenkező véleményen van Bárány Attila (Bárány: Magyarország, Anglia és a tatár veszély... i. m. 274.), lásd később. Bárány Attila szerint emellett „Eljutott Nyugatra, hogyan ütöttek rajta a tatárok Paska nyitrai püspökön: több rokonát megölték,

magát pedig meztelenül, béklyóba verve tartották fogva.” (uo., 171. lbj.). Magam nem találtam olyan nyugati forrást, amiben Paska püspök esete szerepelt volna, sőt, az egyetlen magyar okleveles forrás sem a tatároknak, hanem a kunoknak („per Comanos”) tulajdonítja mindezt (CD V/3 418. vö: RA 3489. sz.).

63 MES II. 419. Magyarul: ÁA Lev 200.

64 „vi expellantur” (Continuatio Zwetlensis III. CFH I. 793.); „ex eis plurimos occiderunt” (Annales Colmarienses maiores, CFH I. 118); „Tandem a principibus Hungarie quasi totus eorum exercitus interimitur” (Annales Augustani minores, CFH I. 106); „Tartari maxima eorum multitudine interfecta retrocedunt” (Chronicon Salisburgense, CFH I. 682.)

65 „Christus autem tutor christianorum magnam famem et pestilenciam in eos immisit, quod audientes Septemcastrensium victoriam commiserunt Deo dicentes: »Melius est gladio perire quam fame in castris et civitatibus per Tartaros interire«. Vota complent opere. Quod audientes Tartari christianis se cingunt quasi coream de ipsis facientes, ut videntes christiani fratrum suorum miserentur et per hoc paganos non impediunt ut pugnarent cum eis, sed inquirunt christiani: »Melius est cavere [carere] unicuique nostrum ne pereamus similiter cum illis«, et tum Deo opitulante paganos supervaverunt et captivis liberatis cum magna leticia ad propria redierunt.” (Annales Polonorum IV.: CFH I. 180.)

66 Continuatio Vindobonensis: CFH I. 787. Magyarul: Kun László emlékezete... i. m. 217.

67 Kun László emlékezete... i. m. 217.

68 „Qui tandem non humano auxilio, set divino iudicio perierunt. Supervenit enim grando, nix et pluvia in tanta quantitate, quod se de loco movere non poterant; et sic a christianis in circuitu positus sunt occisi, et iusti tulerunt spolia impiorum.” (Continuatio I., Altahensis Annalium: CFH I. 753.)

69 Hodinka: Orosz évkönyvek... i. m. 451.

70 A toposz biblikus alapja: Iosue 10.10–11., ahol Józsué az isteni segítséggel támasztott jégeső segítségével győzedelmeskedik a támadók felett. A magyar krónikás hagyomány egyébként „vitéz Józsué” névvel illette a Hód-tavi csatába induló Lászlót, akit szintén egy „isteni kegy folytán” támadt, pogány kunok arcába verő záporosó segített a győzelemhez: Képes Krónika. Ford. Bollók János... i. m. 116., SRH I. 471–472. Ezen párhuzam pontos beazonosítása: SOMOGYI SZILVIA: *A XIV. századi krónikakompozíció Anjou-kori folytatásának nyelvi kérdése*. A budai minorita krónika latin nyelve. Szakdolgozat. ELTE-BTK latin szak (témavezető: Déri Balázs). Budapest, 2008. 33. További biblikus párhuzamokat hoz Gerics József a magyar krónika és az Altaichi évkönyvek azon híradása kapcsán, hogy a kiátkozott magyarok arcába a ménfői csata előtt egy isteni forgószél hatalmas porfelhőt támasztott: GERICS JÓZSEF: Középkori források elbeszélésének értelmezése napjainkban (Szent Gellért Ába királyról). In: *Uő: Egyház, állam és gondolkodás Magyarországon a középkorban*. Budapest, 1995. (METEM-könyvek 9.) 77–79.

71 „cum perfida gens Tartarorum regnum nostrum hostiliter adisset, vastus, destructiones, incendia et nocumenta quamplurima commisisset in regna nostra peragrando, iidem comes Petrus et Iwanka ob fidelitatem corone regni debitam et pro defensione incolarum regni nostri contra eosdem Tartaros se opposuerunt preliando, ubi ydem Iwanka per dictos Tartaros letalia excipiens vulnera diem clausit extremum”. Kiadása: RA 3386. sz. (az oklevél kivonatát közli még: CD V/3 279–80.)

72 Az oklevelek regesztái: RA 3370. sz. (ebben erősíti meg László Őze fia Istvánt is a birtok ügyében 1285. július 18-án), továbbá RA 3492. sz., RA 3504. sz. Az 1288-as oklevél kiadása: ÁÚO IX. 466.

73 „Preterea, cum perfida gens Tartarica regnum nostrum potencialiter cum omni ipsorum multitudine introissent, vastus, incendia et depredaciones miseralibilter in omnibus partibus regni nostri, et specialiter in Comitatu Sarus, committerent infinita; idem Comes Petrus vna cum Iwanka fratre suo vterino, virtutem precellendo virtute, collectis suis viribus

contra eos insurgendo, certamen belli cum eisdem inierunt, multos ex iis occidendo, et omnes captiuos, qui in ipsorum abducebantur captiuitate, in signum victoriae eorumdem liberarunt. In quo quidem praelio memoratus Iwanka, frater dicti Comitis Petri, extitit per eosdem interemptus.” CD V/3 399. vö.: RA 3503. sz.

- 74 KARÁCSONYI JÁNOS: *A magyar nemzetiségek a XIV. század közepéig*. Budapest, 1900. (reprint: Budapest, 2004) 30.; ENGEL PÁL: *Középkori magyar genealógia*. Arcanum DVD-könyvtár 4. Budapest, 2003. Aba nem 12: Somosi ág, I. tábla
- 75 ÁÚO XII. 497. (kihagyásokkal: ÁÚO V. 3.), vö.: RA 3686. Magyarul: KHO 112.
- 76 A politikai szervezetre lásd: Szűcs: *Utolsó Árpádok...* i. m. 310–313. Az Abák Amádé (vagy Széplaki) ágának birtokviszonyairól: Karácsonyi: *Magyar nemzetiségek...* i. m. 57–59.
- 77 „tempore, quo idem Tartari regnum Hungarie hostiliter inuaserant, pugnando cum eisdem exercuit, wlnera dira sufferendo, et tres Tartaros in eadem pugna captos in signum victoriae regie obtulit maiestati” HOKl 117.; vö.: RA 3544. sz.
- 78 CD V/3 411., vö.: RA 3499. sz., EOKm I. 438. sz., magyarul: KHO 107.
- 79 „eo tempore, quo Tartari... tyrannica feritate adierant Regnum nostrum, ijdem Chepanus et Iwanch se diuersis casibus fortune submittentes pro defensione Corone Regie Maiestatis, non verentes personam, neque mortem, contra ipsos Tartaros uiriliter dimicantes, non sine cruoris eorum effusione fideliter impenderunt et deuote” ÁÚO IV. 277. (kiadva még: CD V/3 281–82.), vö.: RA 3368. sz.
- 80 „cum in Castro Budensi inclusae propter metum Tartarorum fuisset, simul cum fidelibus Baronibus ac Iuuenibus domus nostrae, ac ciuibus Budensibus, intuentibus nostrae maiestatis oculis, irruentes contra Tartaros Regni nostri capitales inimicos, mortis periculum nullatenus formidantes” CD VII/2 110. vö.: RDDA 226. sz.
- 81 „ipsi naute de Pest et Yenev tertiam partem nauli siue tributii... pacifice hactenus persoluissent... assumpto nunc spiritu rebellionis et superbie, cum multe diuicie, in presenti persecutione Tartarorum acquisite, eos faciant insanire, in Dei uiuentis offensam intolerabilem, dampnum et grauem iniuriam ecclesie Budensis, eis dare et soluere predictam tertiam partem nauli siue tributii, indebite et iniuste contradicunt.” MES II. 196–197.
- 82 Latinul: KUBINYI FERENCZ: *Oklevelek Hontvármegyei magánlevéltárából*. I. Budapest, 1888. (Magyar Történelmi Emlékek II.) 30–31. magyarul: KHO 105. vö.: RA 3444. sz.
- 83 CD V/3 394. vö.: RA 3502. sz., magyarul: KHO 108.
- 84 „et etiam per eius protectionem tempore Tartarorum, in eodem monte multi Christiani a captiuitate Tartarica fuerunt liberati, et saluati. Item in eodem tempore, uidelicet Tartarorum, nos cum fratribus cognatis, amicis et sociis nostris sub Regach cum eisdem Tartaris pugnauimus, de equo cecidimus; et idem Thomas suum equum nobis prebuit, et sic periculum mortis euasimus” CD VI/2 151. A kiadásban hibásan „Gregorius, filius Symonis”, azaz Simon fia Gergely szerepel kibocsátóként, de az utalásokból egyértelmű, hogy itt Simon fia Györgyről (Georgiusról) van szó.
- 85 SZABÓ KÁROLY: *Székely oklevéltár*. IV. Sajtó alá rendezte: Szádeczky Lajos. Kolozsvár, 1895. 2. vö.: RA 3362. sz., EOKm I. 408. sz. Magyarul: KHO 103. (töredékesen), Kun László emlékezete... i. m. 218. (A fordítás innen.)
- 86 MES II. 254., vö.: RA 3534, EOKm I. 452. sz. Magyarul: KHO 110–111.
- 87 Lásd fentebb.
- 88 A király január 1-jén Budán, január 13-án az attól nem messze fekvő Taksonyban állít ki oklevelet. Az egyetlen, betörés idejére keltezhető hiteles oklevele sajnos nem tartalmaz helymegjelölést, legközelebb május 4-én Szigetszentmártonban bukkan föl, amely Buda és Taksony közelében található, de ez egyáltalán nem jelenti azt, hogy végig a Pest-Buda környéki régióban tartózkodott volna (RA 3349., 3352., 3354., 3357. sz. regeszták). Pauler Gyula szerint a Felvidéken volt, amelyet a január 1-i budai tartózkodással összekombinálva „csak a neki küldött tatárfejekből következtetem, a melyeket még a téli időben sem igen

- lehetett valami nagyon messzire küldeni.” (Pauler: Magyar nemzet története II.... i. m. 386., 566.). Bár a forrásaink valóban csak az északkeleti harcok kapcsán említenek fejküldéseket, magam mégis túl bizonytalannak tartom ezt a logikát.
- 89 Pl.: Hóman Bálint: MAGYAR TÖRTÉNET. I. Budapest, 1935.² 605.; ÁALev 186., 350. (495. lbj.), 353 (527. lbj.); Tardy: Tatárországi rabszolgakereskedelem... i. m. 20.
- 90 Latinul: Theiner I. 354.; magyarul: Kun László emlékezete... i. m. 222. A „nyögér” név magyarzatát lásd később!
- 91 A levél latin kiadása: KARÁCSONYI JÁNOS: A mérges vipera és az antimonialis. *Századok* 44. (1910) 2–8. Magyarul: ÁALev 200–210. (idézett részek: 201., 202., 203–204., 208., 210.), ill: Kun László emlékezete... i. m. 227–240. A levél legfrissebb elemzése: SZALAY KÁROLY: Egy ironikus kedvű esztergomi érsek. In: *Uó: Karikatúra és groteszk a magyar középkorban*. Budapest, 2003. 56–68.
- 92 Latinul: Karácsonyi: A mérges vipera... i. m. 8–11., magyarul: ÁALev 211–214. (idézett részek: 213., 214.)
- 93 Theiner I. 354–355., 357–358., 362–365., 368–369., 371.
- 94 CFH III. 1797.
- 95 „in spoliatione Ecclesiae nostrae per regem Ladislaum et suos Neugaros” CD V/3 306.
- 96 „ipsa Ecclesia B. Martini per insultus Cumanorum et Neugarorum miserabiliter exstitisset spoliata” CD VI/1 54.
- 97 NÉMETH GYULA: Kun László király nyögérei. *Magyar Nyelv* 49. (1953) 304–318. Tegyük hozzá: a *neuger* alak „eu” hangkapcsolata valóban támogathat egy hosszú ő-s kiejtést, de itt továbbra is a szakirodalomban bevett „nyögér” formát használom.
- 98 A XIX–XX sz. fordulóján a történetírásában a szót a nogaj-tatárok nevéből eredeztetették, így természetesnek adódott a következtetés, hogy az 1285-ben felbukkanó nyögérek a tatárok itt maradt és László által beszervezett néprészei lennének, pl.: Pauler: Magyar nemzet története II.... i. m. 389., Hóman: Magyar történet I. ...i. m. 605–606. Később általánosan elfogadottá vált Németh Gyula új etimológiája, ám a nyögéreket inkább az 1285-ben ittrekedett tatár harcosoknak látta pl. Kristó Gyula (Kun László emlékezete... i. m. 36., KRISTÓ GYULA: *Az Árpád-kor háborúi*. Budapest, 1986. 149.). Inkább kunoknak tartotta őket Erdélyi István: KMTL 361. Szűcs Jenő etnikai heterogenitásátuk hangsúlyozta (Szűcs: Utolsó Árpádok... i. m. 314.), ahogy Almási Tibor is (ALMÁSI TIBOR: *A tizenharmadik század története*. Budapest, 2000. (Magyar századok) 171–172.)
- 99 Szabó Károly még 1286 végére helyezte a lengyelországi hadjáratot (Szabó: Kun László... i. m. 133–134.), Pauler Gyula már 1287 telére (Pauler: Magyar nemzet története II.... i. m. 398.). Később ez az évszám vált elfogadottá a magyar történetírásban, ám legújabbban B. Szabó János ismét 1286 végére helyezte, legalábbis ez következik azon megjegyzéséből, miszerint az 1285-ös magyarországi kudarc nem gyengítette meg Nogaj vezér erejét, és ha daival „már a következő év telén” Kis-Lengyelország dűlásába fogott (B. Szabó: Tatárjárás... i. m. 183.). A lengyel történetírás saját forrásai alapján 1287–88 telére teszi a harmadik tatár betörést, így én is ezt követem, lásd pl.: JERZY TOPOLSKI: *Lengyelország története*. Budapest, 1989. 58.; http://pl.wikipedia.org/wiki/III_najzd_mongolski_na_Polsk%C4%99 (A harmadik tatár betörés Lengyelországba c. szócikk, a letöltés ideje: 2010. február 22.)
- 100 Latinul: CD V/3 395., magyarul: KHO 109. (az oklevél egyébként azonos azzal, amelyben László király Simon fia György magyarországi tatárküzdelmeit méltatja)
- 101 RA 3462., 3472–3473. sz. regeszták
- 102 Karácsonyi: A mérges vipera... i. m. 13.
- 103 „Nec adhuc saturatus Chatolicorum regni sui cum multarum lacrimarum profluviiis recolendo cruore, quem per ipsum regem mediantibus multorum ministeriis nuntiorum pleno quinquennio continue procuratus Tartarice feritatis effudit impetus...” Karácsonyi: A mérges vipera... 3.

- ¹⁰⁴ ÁAlev 202, Kun László emlékezete... i. m. 230. Ez utóbbiban a Makkai-féle fordítást vették át, megjegyezve, hogy a király csak 1285-ben fogadta szolgálatába a nyögéreket, így 1288-ban az öt teljes esztendő emlegetése túlzás.
- ¹⁰⁵ Zsoldos: Téténytől a Hód-tóig... i. m. 82–89.
- ¹⁰⁶ MEZEY LÁSZLÓ: Szent István XIII. századi verses históriája. In *Magyar századok*. Irodalmi műveltségünk történetéhez. Budapest, 1948. 41–51.; legújabbán: DOBSZAY LÁSZLÓ: *Corpus antiphonarum*. Budapest, 2003. 401–402.; HALMÁGYI MIKLÓS: Önazonosság és idegenfelfogás a korai magyar történetírásban és ennek európai összefüggései. *Irodalomtörténeti Közlemények* 113. (2009) 17–18.
- ¹⁰⁷ Hóman: Magyar történet I... i. m. 605–607.; Tardy: Tatárországi rabszolgakereskedelem... i. m. 19–21.
- ¹⁰⁸ Székely: Egy elfeledett rettegés... i. m. 72., 76–78.; Szűcs: Utolsó Árpádok... i. m. 314.; Almási: Tizenharmadik század története... i. m. 171.; ZSOLDOS ATTILA: *Nagy uralkodók és kiskirályok a 13. században*. Budapest, 2009. (Magyarország története 4.) 80.
- ¹⁰⁹ Kun László emlékezete... i. m. 36. (Kristó Gyula előszava); Kristó: Magyarország története 895–1301... i. m. 268.
- ¹¹⁰ Bárány: Magyarország, Anglia és a tatár veszély... i. m. 274.
- ¹¹¹ Bárány: Magyarország, Anglia és a tatár veszély... i. m. 274.
- ¹¹² Uo. 267–277.
- ¹¹³ „Tandem cum rege Ungarie Tartari pacem fecerunt. Cui etiam rex Tartarorum misit epistolam talia continentalem”. CFH III. 2109. Bárány Attila Reinhold Röhrich: *Regesta Regni Hierosolymitani I.* (Innsbruck, 1893.) alapján idézte a levelet (387. olásd 1459. sz. regeszta). Ebben Röhrich csak a levél első néhány szavát közli, és párhuzamot von egy, a magyar királynak 1241-ben küldött levéllel. Ám azt már nem jelezte a kiadásában, hogy a forrása, Salimbene szerint ezt a levelet a tatár kán a „békekötés” után küldte, így fenyegető levélnek aligha lehet tekinteni.
- ¹¹⁴ „David Iohannis rex Tharsis et insule orientalis et gentis incluse Ungarorum regi gratiam suam et genti sue, quam sibi trinus et unus. Sicut placuit Domino, cor nostrum elevatum est super omne quod dicitur homo terrenus, et thronus noster super colla rebellium exaltatus, ita quod baltheum lumborum nostrorum adorrent reges terre preter regem Francie, quem Dominus in dialogo fidelem et chatolicum nominat. Et dixit michi: *Ne extendas in eum manus tuas!* Gladius noster inimicos crucifixi devorabit, et reliquias eorum equi nostri et iumenta manducabunt. Pedes dromedariorum nostrorum et camelorum ita iunguntur propter asperitatem quam contraxerunt, hyemalibus annis castra movemus. Pax sit omnibus! Pro balsamo vinum, pro auro obrico triticum nobis mittant, quoniam peregrini sumus a sedibus nostris, stella duce vocati. Dominum nostrum Balthasar et cognatos nostros Gaspar et Melchior intendimus ad propria deportare.” CFH III. 2109. vö.: *Cronica fratris Salimbene de Adam Ordinis Minorum* /ed.: Holder-Egger, Oswald/. *Monumenta Germaniae Historica. Scriptorum XXXII.* Hannover, 1905–1913. 580.
- ¹¹⁵ Kun László emlékezete... i. m. 216.; CFH I. 151.
- ¹¹⁶ A „rá magára nem vetheted kezeidet” biblikus hely: Job 1.12. (Károli Gáspár ford.). A párhuzam a tatárookra nézve igen dehonesztáló, hiszen Jób könyvében az Úr a Sátánnak mondja mindezt: „Mindenét kezedbe adom, csak rá magára nem vethetsz kezet!”
- ¹¹⁷ „a tempore videlicet introitus antiquorum Tartarorum hactenus desertam, vacuum et suis habitatoribus destitutam” ÁÚO IV. 311.
- ¹¹⁸ „quamdam terram... datam et donatam praefatae Ecclesiae Beatae Mariae Magdalena olim ante aduentum ipsorum Tartarorum” CD VI/1 70–71.
- ¹¹⁹ „... quia dominus rex Ladislaus frater noster, in etate tenera fuerat constitutus et regnum Hungarie Tartari in... frequenter invaserunt, et quorundam nobilium regni nostri patres et fratres in defensione regni sunt interempti” MARCZALI HENRIK (szerk): *A magyar*

- történet *kútfünök kézikönyve*. Budapest, 1902. 187. Magyarul: BERTÉNYI IVÁN (szerk): *Magyar történeti szöveggyűjtemény 1000–1526*. Budapest, 2000. (Osiris tankönyvek) 285.
- 120 Latinul: CD VIII/4 323. („dupplici Tartarorum excursione flammis deleta fuerant”), magyarul: *Károly Róbert emlékezete*. Szerk: Kristó Gyula – Makk Ferenc. Budapest, 1988. 188.
- 121 „olim quinto anno post processum seu transitum scilicet nudorum” kiadása: AO VII. 146. Román fordítása: Documente privind istoria Romínei. /Comitetul de redactie: Ionașcu, Ion et alii/ Veacul XIV. C. Transilvania. I. (1301–1320) București, 1953. 171. („în al cincilea an după năvala sau trecerea anume a celor goi”); vö: *Anjou-kori oklevéltár* II. 1306–1310. Szerk: Kristó Gyula. Budapest–Szeged, 1992. 861. sz. regeszta; EOkm II. 161. sz. regeszta, ill. 548. olásd
- 122 Querfurti Brúnó Adalbert-életrajzának hosszabb szerkesztésében, a Nagyobb Kölni Évkönyvekben (*Annales Colonienses Maximi*) és a Magdeburgi Évkönyvekben (*Annales Magdeburgenses*) is. Az előfordulásokat Halmágyi Miklós gyűjtötte össze: Querfurti Brúnó felfogása saját népéről és Európa más népeiről (kéziratban).
- 123 Tegyük hozzá: a kiadott magyarországi oklevelek szóhasználatában nem mutatható ki, hogy a *mudus* melléknév főnevesített alakját bármikor is „könnyűfegyverzetű” értelemben használták volna.
- 124 „hospites nostri de Desakna, ad nostram accedentes presenciam nobis significare curauerunt, quod priuilegia domini Bele, felicis recordacionis, et Stephani, inclite memorie, Regum Illustrium Hungarie, super libertate eorum confecta per insultus Tartarorum tempore Ladizlai Regis perdita fuissent et amissa. Verum cum nos verbis ipsorum hospitem nostrorum in hac parte fidem credulam nolentes adhibere, et scire uolentes omnimodam ueritatem in hoc facto, fidelibus nostris venerabili patri Petro Dei gracia Episcopo Albensis Ecclesie Transsiluanensis et Capitulo eiusdem dedimus in mandatis, ut super premissis negocio, diligenti inquisitione facta, scirent a quibus decet omnimodam ueritatem, et prout ipsis ueritas constaret, nobis fide Deo debita remandarent. Qui quidem venerabilis pater et Capitulum eiusdem, nobis per litteras eorundem remandarunt, ut quando perfida gens Tartarica, cum omni militia eorum Regnum Hungarie adierant, priuilegia domini Bele, et Stephani, Regum Illustrium, super libertate eorum confecta amisissent hospites nostri memorati.” ÁÚO V. 20. vö.: RA 3698–3699. sz. regeszták; EOkm I. 464–465. sz. regeszták.
- 125 HO VIII. 444.; CD VI/1 105. vö.: 40. és 50. sz. lábjegyzet!
- 126 Kiadása: CD VI/1 119–121., vö.: RA 3760. sz.; EOkm I. 483. sz. regeszta; az oklevél hamisításának körülményeiről: JAKÓ ZSIGMOND: A torockói legenda születése és kritikája. In: *Uó: Írás, könyv, értelmiség*. Tanulmányok Erdély történelméhez. Bukarest, 1976. 62–79.
- 127 Kiadása és kritikája: JAKÓ ZSIGMOND: A kolozsmonostori apátság hamis oklevelei. *Levéltári Közlemények* 55. (1984) 119–121. Vö.: RA 4063. sz., EOkm I. 551. sz. regeszta
- 128 „comes Nicolaus in dominica Judica proxima eo anno, quo nuper tartari regnum Vngarie inuaserant de eodem recesserant, super quoddam castrum ipsius Mathe, beren vocatum potencialiter veniendo, ipsum castrum in preiudicium et con..... eiusdem Mathei recepisset et occupasset, et in crastino die capcionis eiusdem castri de eodem castro more latronum exeundo, omnia bona eiusdem Mathei recepisset, Dampnum quadraginta marcarum in ipso facto eidem intulisset. Insuper pridem patrem eiusdem occidisset et ipsum Matheum captiuasset et sua captiuitate penis seu Katenis suis cruciando tenuisset” HOKl 156. vö.: RA 4109.
- 129 ÁMTF II. 487.
- 130 „et ad precauendum sibi et suis de dissensionibus, que in partibus Ungarie viguerunt et vigent non modice, mole peccaminum exigente, scilicet, tum insultus Tartarorum et Cumanorum, tum etiam Ungarorum, siue regnicolarum, per prelia intestina” MES II. 200. vö.: RA 3375. sz. regeszta.

- ¹³¹ Latinul: GYÖRFFY GYÖRGY: Gyulafehérvár kezdetei, neve és káptalanjának registruma. *Századok* 117. (1983) 1125–1126. Magyar fordítása: *A középkori székelység. Krónikák és oklevelek a középkori székelységről*. Szerk.: Kordé Zoltán. Csíkszereda, 2001. 81.
- ¹³² A XIX. századi szerzők még röviden megemlékeznek róla, ám Hóman Bálint már nem tesz említést a Magyar történet első kötetében, ahogy Solymosi László sem a történeti kronológia elkészültekor (*Magyarország történeti kronológiája*. Főszerk.: Benda Kálmán. I. Budapest, 1981.). Kihagyta a középkori magyar–tatár kapcsolatokat mintaszerűen földolgozó Tardy Lajos (Tardy: *Tatárország rabszolgakereskedeleme...* i. m.), ahogy Szűcs Jenő (Szűcs: *Utolsó Árádok...* i. m.) és Kristó Gyula is (Kristó: *Árpád-kor háborúi...* i. m.). Az Árpád-kor vagy a szűkebb évszázad történetét tárgyaló modern munkák is figyelmen kívül hagyták (pl. Almási: *Tizenharmadik század története...* i. m.; Kristó: *Magyarország története 895–1301...* i. m.). B. Szabó János azt írja, hogy a tatárok 1287 után „jóideig nem próbálkoztak többé Magyarország zaklatásával” (B. Szabó: *Tatárjárás...* i. m. 183–184.). Azt azért tegyük hozzá, hogy az epizód nem volt túl jelentékeny az ország történetében, így nem is várható el mindegyik idézett munkától, hogy teret szenteljen neki.
- ¹³³ Pauler: *Magyar nemzet története* II... i. m. 449., 580. 348. lbj., ugyanerre az évre teszi (nem jelezve, de nyilván Pauler nyomán) a betörés évét Breit József (Breit: *Magyar nemzet hadtörténelme* VI... i. m. 242.); ill: Szovák Kornél: Ugrin. In: *KMTL 697*; Karácsonyi: *Magyar nemzetiségek...* i. m. 362.; LENKEY ZOLTÁN – ZSOLDOS ATTILA: *Szent István és III. András*. Budapest, 2003. (Párhuzamos életrajzok a magyar történelem századaiból) 184., 232. A szerb történetírásról lásd alább!
- ¹³⁴ „dum Tartari partes Macho obsedissent, et ad Nostre Maiestatis perturbacionem ac detrimentum, et Regni nostri Hungarie deuastacionem se transferre niterentur; Matheus, Paulus et Michael filij Vrbanus predicti, feruore fidelitatis accensi, cum predicto Magistro Vgrino Domino ipsorum fluuium Zava transeuntes, abiecto rerum et persone sue periculo uiriliter dimicauit; ubi prefatus Matheus letali wlhere sauciatu claudicacionis sui pedis est passus orbitatem, et duos Tartaros militari suo exercio [helyesen: exercito], prout idem Magister Vgrinus retulit, capite detruncavit; quorum capita idem Magister Vgrinus nobis Bude existentibus transmisit” ÁÚO XII. 617. vö.: RA 4182. A többes számú, mindhárom fiúról beszélő oklevél a „Zava transeuntes” rész után váratlanul egyes számra vált át, valószínűleg csak Mátyásra utalva.
- ¹³⁵ „cum perfida gens Tartarorum post coronationem nostram secundo anno circa yemem quandam particulam regni nostri Macho vocatam venisset ad spoliandum nosque magistrum Laurencium dictum Cheta fidelem nostrum ipsis Tartaris..... misissemus, comes I(temus) et fratres sui antedicti virtutem virtutibus accumulantes in societate ipsius magistri Laurencii euntes multos captivos Cristianorum de manibus ipsorum Tartarorum [eliber]ando cum effusione suorum sanguinum, prout nobis per dictum baronem nostrum coram boronibus(!) nostris relatum extitit, reduxerunt ad propria eorundem” Közli: RA 3951. sz. (a szöveget már közölte Juhász Kálmán is 1927-ben), vö.: EOkm I. 522. sz. regeszta.
- ¹³⁶ András koronázási idejére, és általában az uralkodási évekké történő évszámításra lásd: SZENTPÉTERY IMRE: *A kronológia kézikönyve*. Sajtó alá rend.: Gazda István, kieg.: Érszegi Géza, Raj Tamás, Szögi László. Budapest, 1985. 29–30., 95. Maga Karácsonyi 1900-ban azt az indoklást adta évszámára: „Hogy a tatárok e becsapása 1291 végén történt I. Múz. ltár” Ezzel bizonyára egy, a Magyar Nemzeti Múzeum levéltárában őrzött oklevélre utalt, és a mi oklevelünket (jelenlegi jelzete: DI 40217) akkor valóban ott őrizték, lásd: RA 3951.
- ¹³⁷ Az oszták hadjárata: Zsoldos: III. András... i. m. 171–173. Budai tartózkodása: RA 3855., 3856., 3898., 3901. sz. regeszták. Az oklevél egyéb korjelző elemeire (pl. a hadjárat idejére ispánnak címzett Chetának mondott Lőrinc mikortól kezdte betölteni a hivatalát, és ez kizárhatja-e 1292 januárját) nem találtam adatot.

- ¹³⁸ ROKAY PÉTER – TAKÁCS MIKLÓS: Barancs, Macsó, szerbek története. In KMTL 82., 421., 639.; ROKAY PÉTER – TAKÁCS MIKLÓS– WEHLI TÜNDE: Szerb–magyar kapcsolatok. In: KMTL 641.
- ¹³⁹ Az Osztrák Rímes Krónika ír arról, hogy a Dürnkruti csatában (1278) a kunok rárontottak az ellenség egyik előőrsére, és a holtaknak elkezdték lecsapdosni a fejeit, mert „a százszok sisakjai annyira megtetszettek a kunoknak, hogy nem akartak bíbelődni a lecsatolásukkal”. Hogy Ottokár, a krónika írója teljesen félreértette a szándékot, mutatják későbbi sorai, ahol ugyanezen csatában a kunok László elé járultak „s olyan jelképeket kezdtek nyújtogatni feléje, melyekből látnia kellett, hogy találkoztak az ellenséggel, s a közvetlen közelében jártak. Valami száz lengyel fejlet kezdtek kiszedni a sisakokból. Rudolf királynak elpárolgott a jó kedve, amint ott állt a sátora előtt, s a kunok a lába elé, a fűre kezdték hajigálni a fejeket, minthogy irgalmas szíve volt, úgy viselkedett azonban, hogy ezt semmiképp ne vegyék észre rajta, sőt, inkább igyekezett a kunoknak kegyesen és jóságosan köszönetet mondani a fáradozásukért.” Kun László emlékezete... i. m. 103–104. Úgy tűnik, hogy míg Rudolf osztrák herceg viszolygva fogadta az elé dobált fejeket, addig a magyarok nem csak kun szokás szerint folytatták ezt a gyakorlatot, külön László kedvéért, hiszen a nyugaton nevelkedett III. András király is oklevélbe foglalta a fejküldést, mint a hősiesség nyilvánvaló jelét.
- ¹⁴⁰ „Kamen die Tartarn zum virtenmahl in Zips wurden von König Ludwig geschlagen, die Zipsen erschlugen auch viel Hundert.” PEKÁR KÁROLY: A szepesi egyház történetére vonatkozó kivonatos krónika. *Történelmi Tár*. Új folyam 5. (1904) 51. A krónikában 1190 és 1732 közötti szepesi eseményeket jegyeztek föl, természetesen a kora újkori részeket sokkal részletesebben.
- ¹⁴¹ Az Anjou-kori tatár–magyar kapcsolatokra lásd: Doberdói Bánlaky (Breit) József: A magyar nemzet hadtörténelme VII. Budapest, 1934. 48. 98–100.; Doberdói Bánlaky (Breit) József: A magyar nemzet hadtörténelme VIII. Budapest, 1934. 12–14., 92–94., 98–100.; Tardy: Tatárországi rabszolgakereskedelem... i. m. 24–25.; 56–58.; KRISTÓ GYULA: *Az Anjou-kor háborúi*. Budapest, 1988. 81–82., 96–98. A Szent László-hagyományra a Névtelen Minoritánál: KÜKÜLLEI JÁNOS: *Lajos király krónikája* – Névtelen szerző: *Gesta Lajos királyról*. Budapest, 2000. (Millenniumi Magyar történelem. Források) 50–51.
- ¹⁴² PERÉNYI JÓZSEF: A Szent László-legenda Oroszországban. In *Annales Universitatis Scientiarum Budapestiensis de Rolando Eötvös nominatae*. Sectio Historica. Tom. I. Budapest, 1957. 172–185.; BORI IMRE: A szerb Szent László-legendáról. In uő: *Tanulmányok a magyar–délszláv irodalmi kapcsolatokról*. Újvidék, 1987. 9–24.
- ¹⁴³ LÜKŐ GÁBOR: Moldva alapításának mondáihoz. *Ethnographia* 47. (1936) 48–50.; MAGYAR ZOLTÁN: *Szent László a magyar néphagyományban*. Budapest, 1998. (Osiris Könyvtár. Folklor) 18–19.